

Prof. dr.sc. Jesenko Horvat

URBANIZAM III

Prvi dio

Zagreb, 2015.

 Prof. dr.sc. Jesenko Horvat

MODERNI GRAD

Ishodišta suvremenoga urbanističkog planiranja

Kolegij: URBANIZAM III

	Predgovor - <i>tematski okvir predavanja i fokusi</i>	2
1.	Uvod - <i>definicija grada, smisao i metode planiranja, instrumenti zaštite i prostornog razvoja</i>	3
2.	Pregled razvoja postindustrijskoga grada tijekom 20. stoljeća i prijelaz prema novome mileniju	11
3.	Paradigme suvremenoga grada	20
4.	Zoniranje kao metoda planskog iskaza - <i>zoniranje prema namjeni, zoniranje prema oblicima intervencija i postupcima u provedbi</i>	24
5.	Razvojne koncepcije	29
6.	Kriteriji za optimalno određivanje namjene prostora i standardi za dimenzioniranje prostora	36
7.	Urbana pravila i odredbe za provođenje plana - <i>normativni urbanizam u službi kontrole prostora</i>	46
8.	Javna i privatna domena - <i>vlasnički aspekt i režimi dostupnosti</i>	52
9.	Ulični sustav kao osnova gradskog tlocrta - <i>emanacije prometa, hijerarhija, promet u mirovanju</i>	60
10.	Stanovanje, rezidencijalni oblici i stambene tipologije - <i>socijalna topografija, modeli organizacije i hijerarhizacije</i>	70
11.	Instrumenti planerske kontrole i pravni instrumenti provedbe plana	74
12.	Ulične mreže i gradska struktura	80
13.	Gradska forma kao premisa i rezultanta planerskog postupka	88
14.	Gradska silueta – <i>emanacije visoke izgradnje</i>	94
	<i>Literatura</i>	101
	<i>Biografija</i>	102

Katalog oblika je beskonačan: sve dok svaki oblik ne pronađe vlastiti grad, novi će se gradovi rađati. Kad oblici iscrpe svoje inačice i rasprše se, tad počinje svršetak grada.

Italo Calvino, NEVIDLJIVI GRADOVI

Predgovor - tematski okvir predavanja i fokusi

Pisani i slikovni materijal koji imate pred sobom upućuje i uvodi u promišljanja o gradu kroz rakurs urbanističke i prostornoplanerske struke. Teme koje anticipiraju sintezna znanja ugrađena u funkcionalni i fizički okvir suvremenoga grada u ovome su preglednom nastavnom tekstu predočene nizom polazišta za razumijevanje procesa razvoja grada, instrumentarija planske kontrole njegova širenja, ali i zaštite naslijeđenih vrijednosti u prostoru. Knjiga se bavi temeljnom suvremenom urbanom etiologijom, prostornim fenomenima koji prate dinamične promjene u društvu i tehnikama planiranja koje se prakticiraju u urbanističkoj struci u sklopu strategijskoga planiranja gradova.

Nastavni tekst prenosi većinu nastavnih jedinica iz curriculumuma kolegija "Urbanizam III", sukladno važećem programu 5. semestra preddiplomskog Studija arhitekture i urbanizma na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu. Osim predavanja koja su u nastavnom tekstu strukturirana u 13 naslova, još je mnogo „plivajućih“ tema koje nisu elaborirane ovim tekstom, a rezervirane su za izvedbu nastavnoga programa - bilo naslovima gostujućih predavača uz moderiranje i diskusiju, bilo kao aktualnim naslovima koji se mijenjaju od jedne do druge akademske godine. Sadržaj tih dodatnih predavanja ponuđen je studentima u obliku izdvojenih suplemenata.

Ovaj nastavni tekst sažeto iznosi načela i podastire temeljne pokazatelje za planiranje građenja, razumno programiranje i dimenzioniranje prostora, komunalno uređenje grada te kontrolu njegove prostorne fizionomije. Polazišta za pristup objektivizaciji kriterija nalaze se u području preklopa regionalnog planiranja s planiranjem urbanog područja u užem obuhvatu – gdje se smjerovi širenja i prostornog razvoja grada sagledavaju i kao preokupacija regionalnih strategija. Tekst je, unutar vrlo širokog opsega ove strukovne materije, jezgrovit i komprimiran. On kao takav u edukaciji budućih arhitekata i urbanista služi stjecanju elementarne upućenosti u sve razine planersko-urbanističkog zadatka, a posljedično potiče na daljnju (širu i dublju) elaboraciju, navodeći studente na bibliografske izvore i na istraživanje pojedinačnih tema prema njihovim osobnim preferencijama.

U elaboraciji nastavnih jedinica ugrađena su, također, i pregledna znanja iz drugih tehničkih područja koja su sadržana u planerskom postupku, a upravo naglasak na interdisciplinarnosti otvara mogućnost korištenja ovoga nastavnog teksta i drugim sastavnicama što edukaciju provode u poljima tehničkih, humanističkih i ekonomskih disciplina koje se također bave fenomenom prostora i fenomenom grada: geografija, agronomija, šumarstvo, prostorna ekonomija, sociologija i druga dodirna područja.

1. Uvod

- *definicija grada, smisao i metode planiranja, instrumenti zaštite i prostornog razvoja*

Planiranje grada u današnjem je stupnju razvoja društva potreba oko koje postoji potpuni konsenzus politike (zadužene provoditi kontrolu prostornog razvitka) i javnog mnijenja (konzumenta prostora). Svijest o potrošivosti prostora kao resursa, te o njegovoj nezamjenjivosti, opće je prihvaćena činjenica.

Milijarde stanovnika koje danas napučuju planet u najvećoj su mjeri smještene u gradovima, a taj postotak iz dana u dan konstantno raste. Povećava se broj velikih (milijunskih) gradova, a raste istovremeno i broj stanovnika u njima.

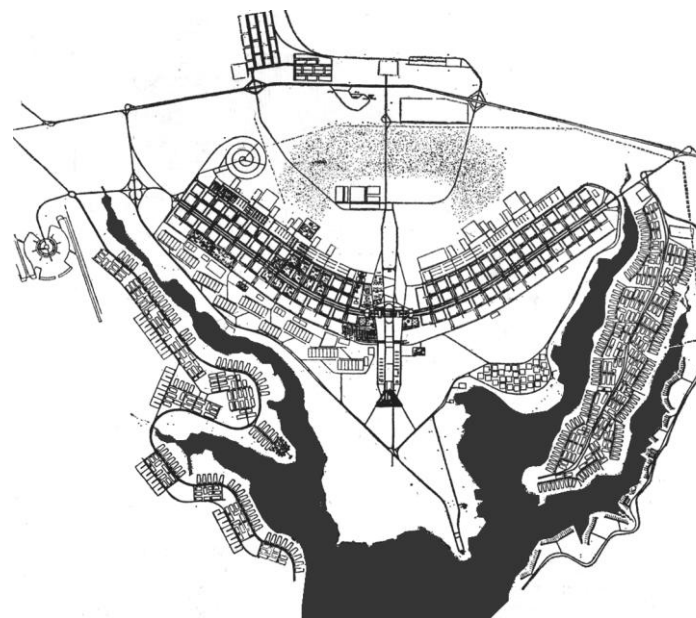

Gradovi kontinuiteta:
BEČ, PARIZ, TOKIO,
ZAGREB, ZADAR ...

Nije uvijek u povijesti civilizacije bilo tako pa je neophodna redefinicija grada u smislu prihvaćanja činjenice da je područje nastavanja danas zapravo globalni prostor u kojem iščezavaju razlike između grada i sela, barem što se tiče standarda života i dostupnosti stanovnika mjestima za rad, robama i uslugama.

Gradovi u svojoj funkcionalno-organizacijskoj i društvenoj strukturi postaju sve složeniji te ne mogu biti prepušteni samovolji interesnih skupina koje su se okupile na istome mjestu. Interesne skupine najraznorodnijih kategorija (građani, poduzetnici, radnici, umirovljenici, mladi, činovnici, vlasnici, vlastodršci, koncesionari ...) mogu biti izrazito konfrontirane, ali mogu biti i u suglasju oko načina upotrebe prostora (zajedničkog prostora). Definicija grada kao „*najsloženijeg izuma čovječanstva*“, kako kaže Louis Mumford, nezaobilazni teoretičar i fenomenolog grada, nikada kao danas nije bila tako eksplicitna.

Gradovi ideja:
CAMBERA, BRAZILIA, CHANDIGARH ...

Gradovi u svojoj fizičkoj pojavnosti predstavljaju emanacije razvojnih etapa koje se iščitavaju u vremenskoj skali kao kolaž povijesnih slojeva, više ili manje jasnih stilskih obilježja. Cjelovitost grada određena je njegovim povijesnim kontinuitetom i na određeni način *nedovršenošću*.

Svi gradovi prolaze kroz etape više ili manje kontroliranih procesa rasta i preobrazbe. Louis Mumford ističe da su tijekom povijesti i danas svaki grad oblikovala *dva istovremena procesa: spontani i planirani ...*, ali nijedan grad nije u potpunosti planiran niti je potpuno spontano uobličen. Gradovi su „urbani *patchwork*“ sekvencija i podcjelina nastalih u nekoj vremenskoj jedinici i u nekome društvenom kontekstu. Ovi se gradski uzorci dodiruju ili preklapaju, a iščitavaju se na mapama gradova kao uvjetno homogene prostorne jedinice.

DEFINICIJE

Fenomen grada teško je sveobuhvatno odrediti kratkom definicijom. Definicije na koje nailazimo u literaturi uvijek stavljaju naglasak na jedan od aspekata, ovisno o znanostima koje fenomen grada proučavaju. Sociološka, ekonomska, povijesno-generička, geografska ili urbanistička definicija grada zato nikad nisu istovjetne.

M. Sorre kaže: *“Grad je zaokružena, stalna, više ili manje velika i gusta naseobina. Neovisan je u pogledu prehrane stanovništva o teritoriju na kojem se razvija, izrazitih je trgovačkih i industrijskih funkcija, te visokog stupnja društvene organizacije.”*

Definicija grada mijenjala se tijekom povijesti ovisno o tome kakva je bila njegova uloga u državnom i društvenom ustroju. Suvremeni autori tako prepoznaju različite stadije kroz koje je grad prolazio.

M. Houston

za europski grad ustanovljava tri stadija koji se manifestiraju funkcionalno i fizionomski:

- *nukleusni grad*, određen utvrđenim rubom
- *formativni grad*, potaknut industrijskom revolucijom
- *suvremeni (moderni) grad*, određen motoriziranim prometom.

L. Mumford

razvitak grada promatra s dva aspekta - tehničke opremljenosti i energije koja se koristi:

- *eotehnička faza* - vjetar, drvo, voda, 10.-18. st.
- *paleotehnička faza* - ugljen, željezo, parni stroj, od 18. st.
- *neotehnička faza* - elektrika, telefon, radio, nakon 1880.
- *biotehnička faza* - razvoj medicine, psihologije, sociologije, suvremeni grad

E. Lichtenberger

dijeli gradove prema društvenom ustroju na:

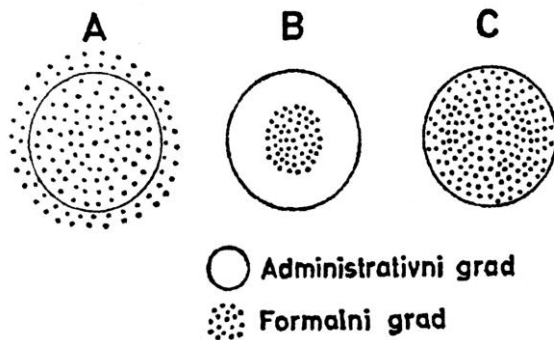
- *građanske gradove* srednjega vijeka
- *plemičke gradove* apsolutizma
- *industrijske gradove* liberalizma
- *nove gradove* socijalnog blagostanja

Definicije grada mogu polaziti od **statističkih** kriterija koji uzimaju u obzir broj stanovnika ili gustoću naseljenosti. U načelu, u gradu živi veći broj stanovnika negoli na selu, ali su brojčani parametri prilično rastezljivi. U Danskoj je 250 stanovnika donja brojčana granica za definiciju grada, a u Japanu je ta brojka 30 000. Hrvatski gradić Hum sa svega desetak stalnih stanovnika ima odlike grada, dok su istovremeno neka naselja u Vojvodini, koja broje više tisuća stanovnika, ipak sela.

Funkcionalna definicija grada uzima u obzir zastupljenost radnog stanovništva u djelatnostima. Dominantna zastupljenost stanovništva u *primarnim* djelatnostima (poljoprivreda, stočarstvo, ribolov, šumarstvo) karakterizira selo, dok dominantna zastupljenost u *sekundarnim* (industrija i proizvodnja) i *tercijarnim* djelatnostima (usluge) karakterizira grad. Ipak, u suvremenom se svijetu i ovaj kriterij treba primjenjivati uvjetno jer se danas samo 5% stanovništva bavi poljoprivredom, a 12% uzdržava se od poljoprivrede.

Pravna (zakonska) definicija grada stječe se odlukom (proglasom). Kako u povijesti, tako i danas - naselja proglašena gradovima stječu statusne povlastice. U srednjem vijeku neko se naselje kojem je kralj dao povlasticu (bulu) proglašavanjem slobodnoga kraljevskog grada izdvajalo iz „feudalnog mora“ kao otok, postajući jezgrom proizvodnih i merkantilnih djelatnosti.

U Hrvatskoj je danas, također, grad statusno definiran zakonom. Administrativna i teritorijalna podjela prostora na lokalnoj razini razlikuje gradove i općine. Upravno središte lokalne jedinice, analogno, jest naselje sa statusom grada ili naselje bez tog statusa. Zakon (o prostornom uređenju i gradnji) također diferencira mali od velikoga grada te time potiče određene aktivnosti i osnažuje urbane procese.

ADMINISTRATIVNI GRAD – FORMALNI GRAD

(Shema po Vresku)

A adm. < formal. **B** adm. > formal. **C** adm. = formal.

Administrativni grad i formalni grad po prostornome se obuhvatu najčešće ne podudaraju. Česti su također i slučajevi da bliski gradovi dijele urbane funkcije i gravitacijske utjecaje tako da se udružuju u urbane sustave ili konurbacije (Rijeka – Opatija, Vinkovci – Vukovar, Varaždin – Čakovec, Zagreb – Velika Gorica).

Definiciju grada prema **fizionomskim karakteristikama** možemo svesti na opća i očigledna pravila po kojima se urbana forma razlikuje od ruralne forme. Prije svega, to su parcele u funkciji stanovanja, a ne agrarne proizvodnje, ako se radi o obiteljskoj parcelaciji, te pojava višestambene izgradnje kao isključivo urbanog tipa stanovanja. Urbana je forma zgusnuta, a prisutne su i tipologije ugrađene izgradnje, kakvih u pravilu na selu nema. U silueti grada javljaju se visoke građevine, poslovni i tornjevi i stambene vertikale, dok su na selu akcenti rijetki (eventualno zvonik crkve ili silos). Grad obiluje građevinama javne namjene kojih arhitektonska reprezentativnost uobličava sliku grada. Neizgrađene površine uređene su kao perivojne, a parcele opremljene kao ukrasni vrtovi. Javni je prostor komunalno opremljen rasvjetom, nogostupima i opremom. U povijesnome gradu prisutnost zidina jasno dokazuje da se radi o urbanom prostoru.

Nijedna od ovih definicija nije konačna i potpuna, niti dovoljna da isključi izuzetke. Suvremeni je grad, osim toga, u neprestanoj mijeni, što izaziva opetovano redefiniranje pojma. Vratimo li se na navedene kriterije, uočit ćemo da nam definicija grada izmiče:

- Funkcionalni kriterij zaposlenosti u primarnom sektoru, koji je nekad karakterizirao selo, statistički je irelevantan jer postotak stvarno zaposlenih i onih koji su od primarne proizvodnje uzdržavani u suvremenom je selu sve manji. Sela su u jakome gravitacijskom krugu velikih gradova postala obitavališta za stanovništvo koje svakodnevno putuje na radno mjesto, a poljoprivredom se više ne bavi gotovo nitko.
- Statistički kriterij prestaje biti čvrst jer je statistički krug promjenjiv, a praćenje demografskih promjena otežano. Prostorno je razgraničenje grada i sela neodređeno, a prijelazi iz tipološki urbanoga u ruralno okruženje jesu fluidni. U mnogim velikim gradovima (Azije i Latinske Amerike pogotovo) velik dio stanovništva nije obuhvaćen statistikom i živi u gradu izvan zakonskih okvira u „squatterra“.

SQUATTERI - naselja bez formalnih karakteristika grada, na gradskom, državnom ili uzurpiranom zemljištu.

U raznim zemljama različito se zovu (*favelas, barriadas, calampas, bustees*) - slamovi.

- u Calcuti 10 % stanovništva jesu mobilni stanovnici koji žive na ulici.
- G. 1970. 65 % površine grada Ankare činili su squatterri,
- G. 1966. 46 % površine Mexico Cityja pokrivala je "divlja izgradnja".

Favele u Sao Paulu, Brazil

- Komunalna opremljenost naselja i javnoga prostora, opskrbljenost sadržajima društvenog standarda u ruralnim sredinama sve se više izjednačuje s gradom (načela suvremenog planiranja na to i obvezuju, a to se odražava na izgled prostora). Stupanj standarda nekadašnjih tradicionalnih sela u razvijenim dijelovima europskoga kontinenta stalno raste i ona sve više nalikuju na rezidencijalna područja grada.

ČOVJEK I OKOLIŠ U POVIJESNOM I CIVILIZACIJSKOM SLIJEDU

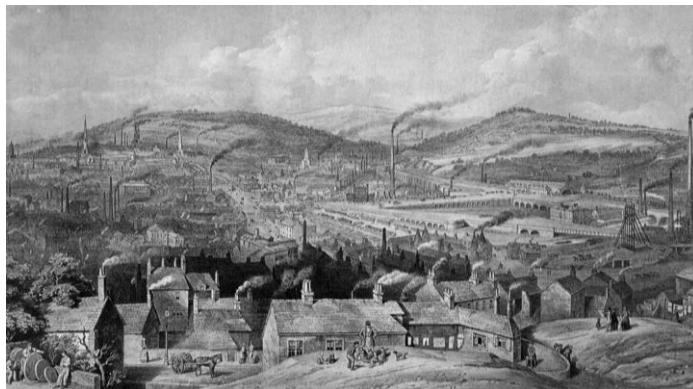
Grad i njegovo okruženje u određenim stupnjevima povijesnog razvitka ilustriraju karakterističan prostorni odnos:

Predindustrijska era

– Gradovi su autarkične jedinice teritorijalno zaokružene bedemima, koje plivaju u „feudalnom moru“. Prometna povezanost je slaba i, u načelu, nepotrebna. Gradovi sa svojim agrarnim okruženjem funkcioniraju autonomno i samodostatno.

Simone Martini 1328., gradovi Sassoforte i Montemassi (S. Kostof, The City Schaped, str.306)

Industrijska era

– Etapa razvoja grada koji postupno razbija obroč štićenog područja i započinje proces mrvljenja grada. Razvoj prometa (željeznica) i energetike (fosilna goriva, električna) počinju značajno utjecati na procese umrežavanja gradova u prostoru.

Shefield 1850. g. (S. Kostof, The City Schaped, str. 302)

Postindustrijska era

– Etapa razvitka grada u kojem se poništava podvojenost grada i sela, a prostor nastavanja postaje globalni prostor bez granica.

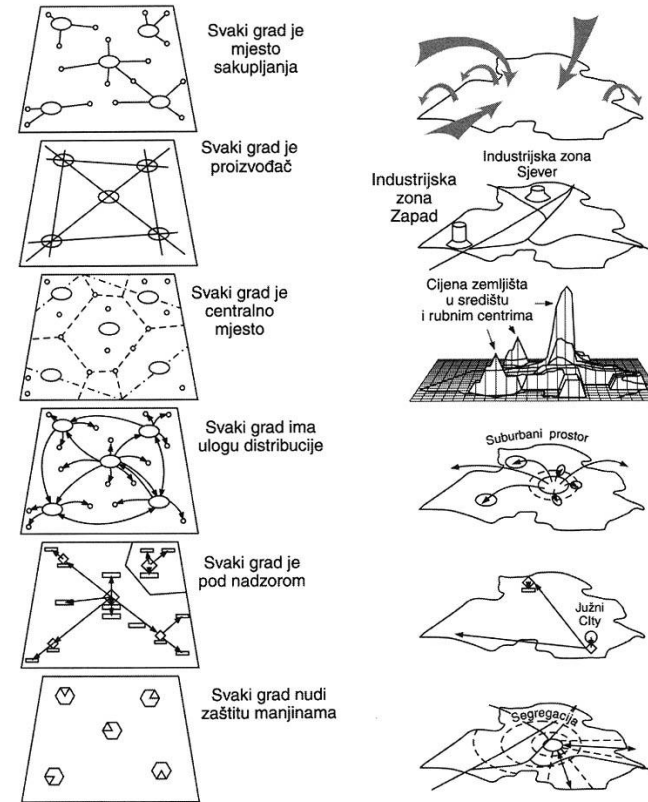
(*Nestaju čvrste granice hladnoratovske podjele svijeta, ali se rađaju nove opasnosti: migracije stanovništva, izbjeglice...*)

BOLZANO urban sprawl (Katalog seminara European 7., Oslo)

Fenomen suvremenoga grada može se tumačiti kao sustav odnosno skup slojevito postavljenih sustava, od kojih su neki ustrojani prostorno, neki neprostorno, ali s reperkusijama na prostor. Prema Vresku, „*grad kao dio sistema gradova ujedno je i vlastiti sistem koji preuzima određene funkcije: on je sabiralište, proizvodni centar, centar distribucije roba i usluga te ima centralno mjesno značenje, on je razvojni centar, centar kontrole i moći, te centar zaštite ugroženih skupina. Navedene funkcije u urbanom sistemu odražavaju se u njegovoj prostornoj strukturi i organizaciji*“.

PROSTORNE STRUKTURE GRADA

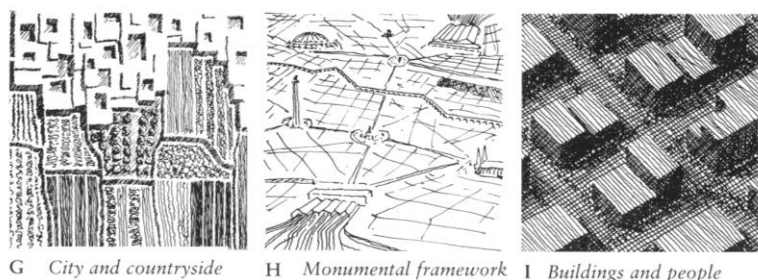
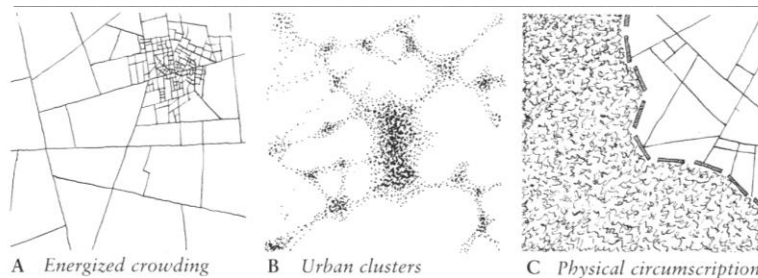
(Druga kolona ilustrira međudnose u širem prostornom okruženju sustava naselja i gradova, a prva kolona unutar grada kao jedinice)

7

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

Izvor Meddens, 1968.

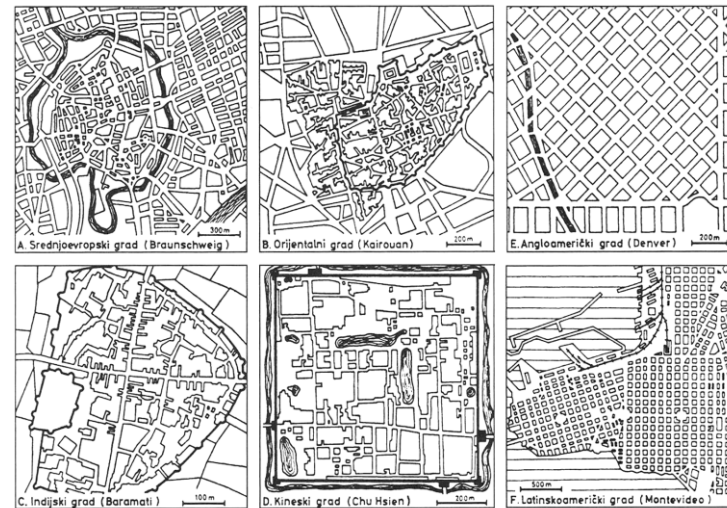
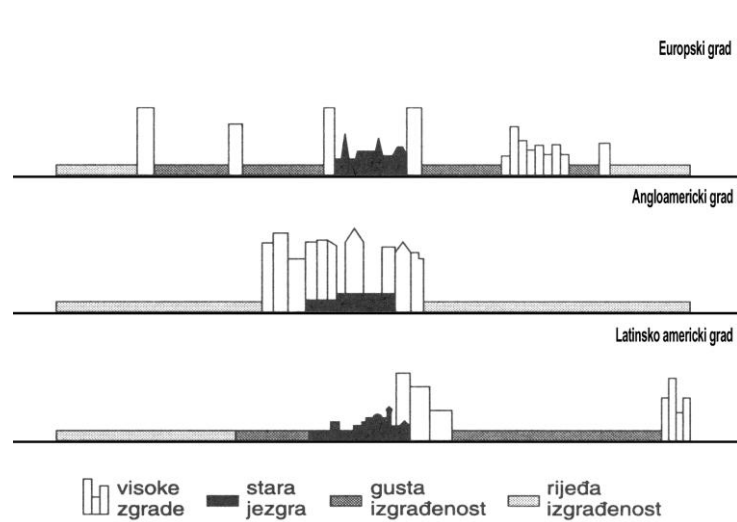
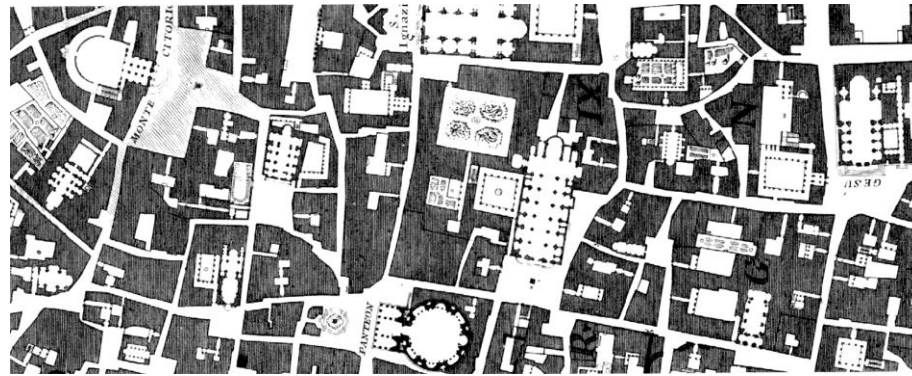
FENOMEN GRADA

Karakteriziraju, prema Spiru Kostovu, ovi aspekti:
(Characteristics of cities)

- A - pod naponom prenapučenosti
- B - urbane nakupine
- C - fizičke datosti lokacije i okruženja (*sit*)
- D - diferencijacija upotrebe prostora
- E - ekonomska vrijednost prostora
- F - memorija prostora, nasljeđe
- G - dihotomija grad – selo
- H - mreža značajnih repera (monumentalne arhitekture)
- I - fizički prostor *via* socijalni prostor

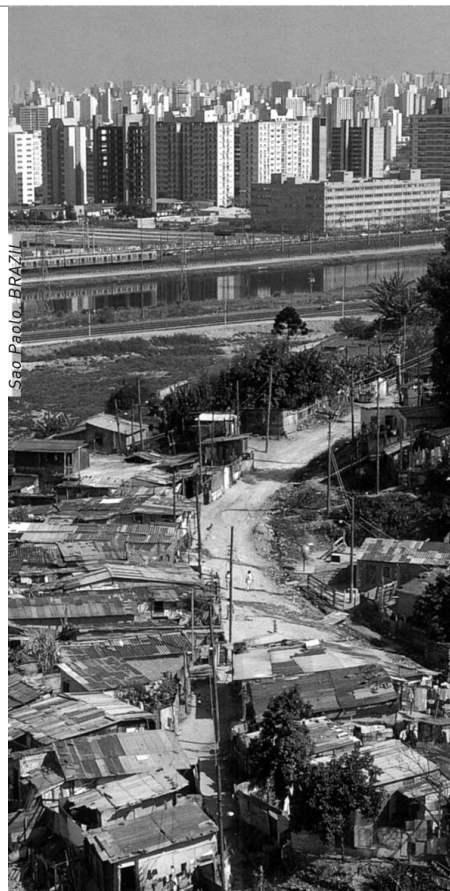
Grad svoju pojavnost iskazuje kroz dihotomiju odnosa koji se manifestiraju u fizičkim, posjedovnim, funkcionalnim ili statusnim spregovima:

*izgrađeno – neizgrađeno
zatvoreno – otvoreno
natkriveno – otkriveno
privatno – javno
nedostupno – dostupno
nelegalno – legalno.*

Prema: M. Vresk, *Grad i urbanizacija*

FIZIONOMIJA GRADA je refleksija civilizacijskih i kulturoloških specifičnosti određenih povijesnim nasljeđem. Ona se iščitava kroz karakterističnu siluetu grada (njegov presjek kroz povijesnu jezgru i urbane ekstenzije prema periferiji), ali i kroz tipološke matrice tlocrtne osnove grada (urbanu mrežu i strukturu izgrađenog).

Dilema ...

*prepustiti rast grada spontanom razvoju,
ili držati pod planskom kontrolom?*

... ne može biti dilema.

Planiranje grada (i urbanističko planiranje općenito) u Hrvatskoj je kodificirano zakonima i podzakonskim uredbama koje propisuju postupak izrade planova (redoslijed koraka od odluke o izradi plana do njegova donošenja) te sadržaj, opseg i mjerila u kojima se pojedini planovi izrađuju.

ZAKON O PROSTORNOM UREĐENJU iz 2013. godine, (NN 153/13) a posebice članci 77. i 78., odnose se na plansku kategoriju **GUP – GENERALNI URBANISTIČKI PLAN** – onu planersku razinu koja se:

„... donosi obvezno za građevinsko područje naselja i izdvojeno građevinsko područje izvan naselja središnjeg naselja velikog grada ...“,

a pripada skupini planova lokalne razine. **GUP**-om se određuje:

- 1. neizgrađeni dio građevinskog područja naselja, te neuređeni dio tih područja*
- 2. dio građevinskog područja naselja i izdvojenoga građevinskog područja izvan naselja, planiran za urbanu preobrazbu i urbanu sanaciju*
- 3. obuhvat urbanističkih planova uređenja.*

GUP-om se propisuju:

- 1. uvjeti provedbe svih zahvata u prostoru unutar dijela svog obuhvata*
- 2. smjernice za izradu UPU-a čiji je obuhvat određen GUP-om.*

GUP može, za dijelove građevinskog područja za koje se obvezno donosi **UPU – URBANISTIČKI PLAN UREĐENJA** - propisivati uvjete provedbe zahvata u prostoru s detaljnošću propisanom za urbanistički plan uređenja.

Prostorni planovi imaju snagu i pravnu prirodu podzakonskog akta.

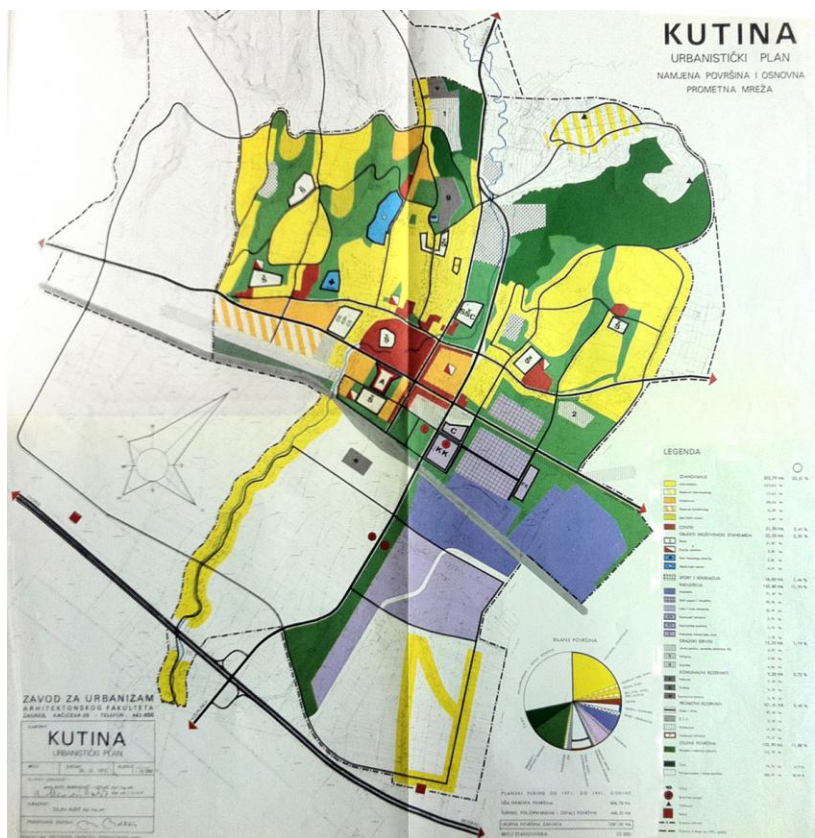
Oni su **dokument** o prostoru. Donose ih gradska ili općinska upravna tijela ili Gradska skupština (za Zagreb kao grad koji ima izdvojen status) nakon Zakonom provedene procedure. Planove izrađuju projektantski uredi registrirani za izradu prostornih planova.

PRAVILNIK O SADRŽAJU, MJERILIMA KARTOGRAFSKIH PRIKAZA, OBVEZNIM PROSTORNIM POKAZATELJIMA, STANDARDU ELABORATA I OBVEZNIH PRILOGA PROSTORNIH PLANOVA iz 2010. godine, propisuje sadržaj, mjerila, obvezne prostorne pokazatelje i određuje grafički standard elaborata i upotrebu standardnog planskog znakovlja:

- boje ili rastere za zone (zone namjene, zone uvjeta korištenja),
- tipove linija za linearne prostorne elemente (ceste, tračnice, kanale, infrastrukturne vodove i sl.),
- indekse i simbole za izdvojene jedinične prostorne elemente koji se ne mogu iskazati površinom.

Grafički dio GUP-a izrađuje se u odgovarajućem mjerilu (a to je za ovu razinu razrade i detaljnosti plana, uobičajeno **M 1:5 000**), te na odgovarajućim podlogama na kojima su u pravilu prikazani svi bitni podaci o prostoru: pozicije i smještaj građevina i elemenata niskogradnje (geodetska snimka), visinski prikaz terena sa slojnicama i visinskim kotama (topografski prikaz), te vlasničku sliku prostora (katastarski plan).

Tekstualni dio GUP-a sadržava Odredbe za provođenje plana.

Urbanistički planovi uređenja i generalni urbanistički planovi slijede planersku metodologiju koja se razvijala i konsolidirala tijekom druge polovice 20. stoljeća.

Funkcionalna organizacija prostora u ovim planovima najčitljivije se ispoljava upravo na prikazu **plana namjene površina** - dvodimenzionalnome grafičkom iskazu koji govori o tome kakvo se građenje predviđa na određenim područjima grada i kako će se uređivati neizgrađeni gradski prostori.

Ovi grafički listovi ne prikazuju planirane građevine (njihov oblik, veličinu, položaj ili visinu), nego samo zone, zajedno s indeksacijom koja će precizno odrediti tip namjene (u legendi) i opće urbanističke propozicije za građenje (u odredbama za provođenje).

Generalni urbanistički plan grada Kutine
Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta, 1972. godina
- Plan namjene površina

2. Pregled razvoja postindustrijskog grada tijekom 20. stoljeća i prijelaz prema novom milenijumu

Gradovi u 19. stoljeću potpuno gube opnu koja ih je tijekom povijesti čuvala izvana, a iznutra održavala njihovu urbanu konzistenciju. Zidine - taj skupi komunalni sustav arhitekture koji je vjekovima stiskao grad - zamjenjuju isprva vojne građevine i sklopovi na strateškim pozicijama oko grada, da bi i taj oblik konzervativnoga vojnog inženjerstva bio napušten „u slavu“ novih oblika ratovanja. Unatoč supremaciji diplomacije, grad još i danas reflektira u svome funkcionalnom ustrojstvu aspekt sigurnosti. Utopistički model grada kao dovršene i uobličene cjeline potpuno se napušta.

Evolucijski model ovisnosti urbanizacije i mobilnosti stanovništva

STADIJ URBANIZACIJE	SMJEROVI MIGRACIJA	TIPOVI MIGRACIJA	POS LJEDICE
pred - industrijski	<i>selo - selo</i>	<i>preseljavanje (seobe)</i>	urbanizacija slaba, maleni gradovi
industrijski	<i>selo - grad</i>	prvo: <i>preseljavanje selo - grad</i> , zatim: <i>dnevne migracije</i>	brzi razvoj grada, nekontrolirana gradnja velikih aglomeracija
post - industrijski	<i>grad - okolica</i> <i>grad - grad</i>	dnevne migracije, <i>preseljavanje</i>	metropolizacija, nastanak metropolitanskih regija

prema: M. Vresku

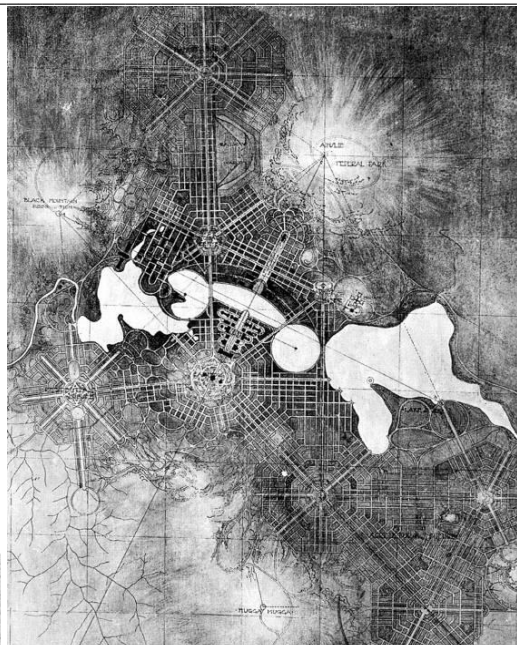
11

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

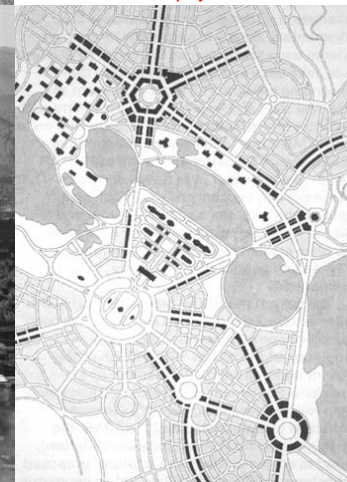
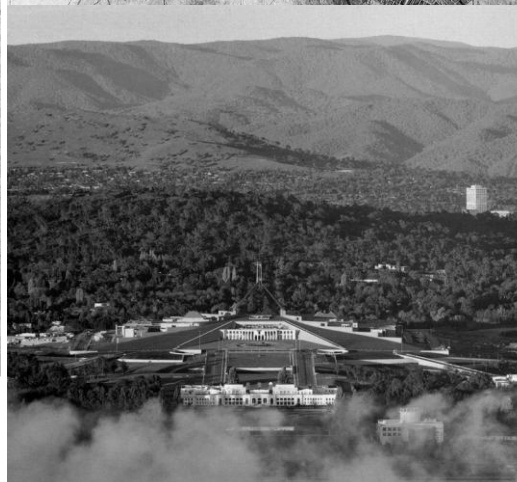
Grad na prijelazu stoljeća

Iako se grad na prijelazu 19. u 20. stoljeće još uvijek u fragmentima oblikuje po kanonima reda, simetrije i urbanotvorne „pompe“, funkcionalistički imperativi postupno se izjednačuju s onima kompozicijske prirode.

Otto Wagner, plan za uređenje Beča, oko 1910. g.

W. B. Griffin, plan za Camberu - novu australsku prijestolnicu, 1913. g.

VRTNI GRAD Ebenezera Howarda (*Towns for To-Morrow*, 1898. g.)

Konceptom grada „*Garden city*“, koji prerasta u svojevrsan pokret, njegov autor promovira ideju o novom načinu organizacije grada, optimalnoj veličini, tipologiji stanovanja i organizaciji prostora s puno parkova i jednostavno koncipirane prometne mreže.

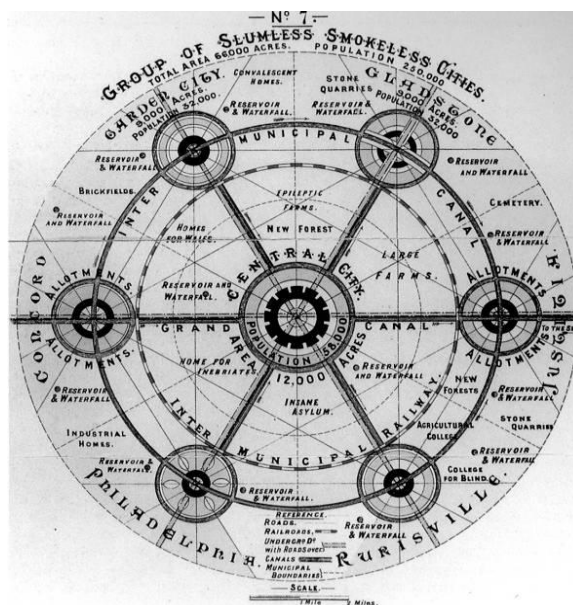
Shema se zasniva na satelitskom principu organizacije prostora:

središnji grad broji 58 000 st. i šest stambenih satelita po 32 000 st., a rasprostiru se na ukupnoj površini od 14 400 ha (gustoća niska – svega 17,5 st./ha, te broji ukupno 250 000 stanovnika.

Društvo za vrtne gradove (Garden City Association) razvija ideje Howarda, izdaje časopis „*Garden City and Town Planning*“, pokreće inicijative za izgradnju, otkupljuje zemljište i raspisuje natječaje.

SHEMA FUNKIONALNE ORGANIZACIJE :

- U centru je park i društveni sadržaji,
- Prvi prsten su stambene zone sa širokim avenijama,
- Vanjski prsten čine industrijske površine (energent električna, a ne ugljen) i komunalne službe,
- Zeleni međuprostor dijeli centralni grad i satelite,
- Sateliti su koncipirani kao stambene četvrti obiteljskih kuća s okućnicama.

GRADOVI VRTNOG KONCEPTA

Shematogramski Howardov koncept urbanisti-planeri uobličavaju u konkretne urbane matrice. U prvoj polovici 20. stoljeća grade se *vrtne gradovi* u cijeloj Europi, ali i u svijetu:

Letchworth (1904.)

Hampstead (1909.)

Welwyn (1919.)

Cité - Jardin de Drancy (FR) (1912.)

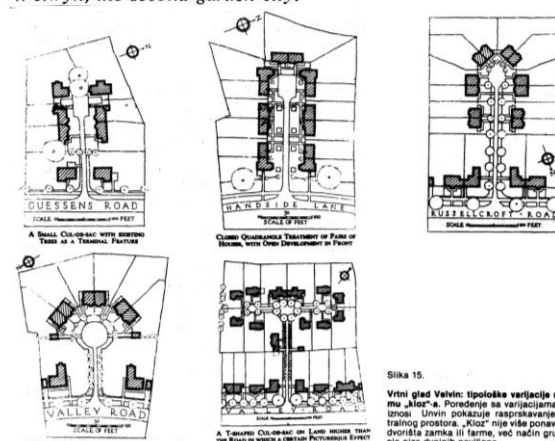
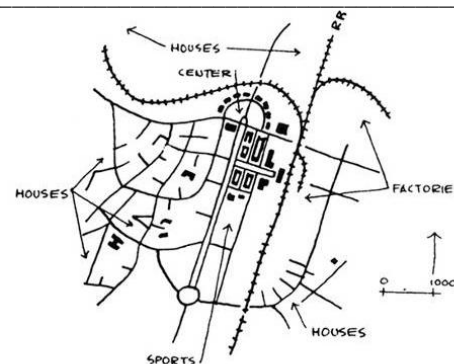
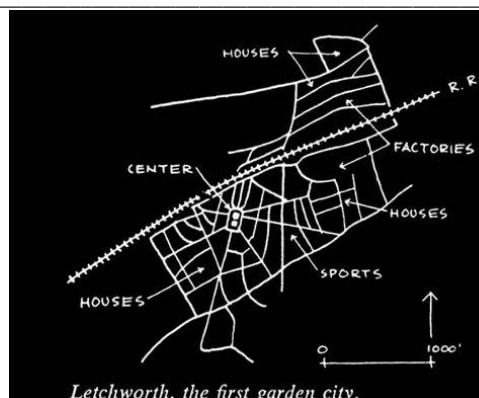
Redburn (New Jersey) (1928.)

Gartenstadt Staaken (Berlin) (1914./17.)

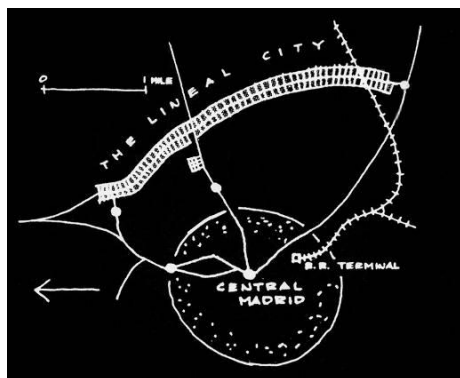
Cumbernold, kod Glasgova,

Harlow kod Londona, Farsta kod Stockholma,

GRADOVI LETCWORTH I WELWIN Urbanisti: Unwin & Parker

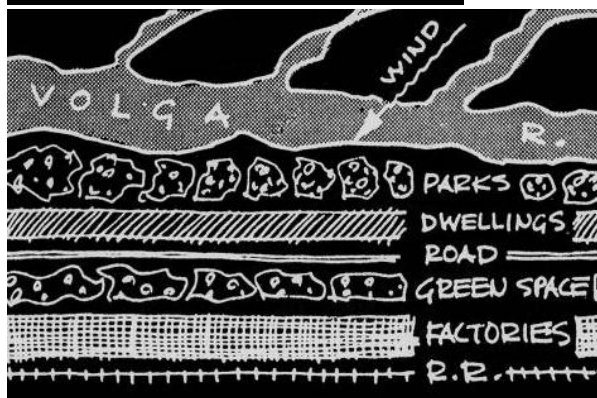

LINEARNI GRAD

SORIA Y MATA
Realizirani fragment linearnoga grada
oko Madrida

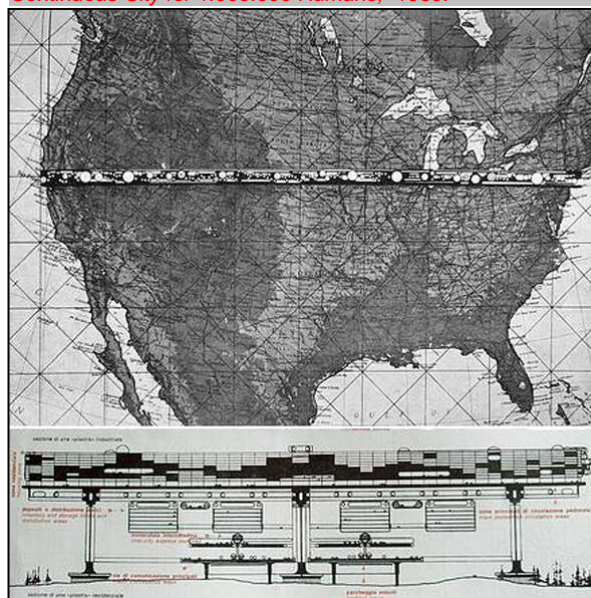
Linearni grad slijedi logiku koridorskog razvoja duž nekoga komunikacijskog pravca (ceste, željeznice, plovnog puta). Primjeni ovoga koncepta prethodio je razvoj motoriziranog prometa. Paradigmu linearnoga grada prvi je primijenio Španjolac Soria Y Mata 1882. godine na planu prstenasto koncipiranoga grada oko Madrida. Realiziran je samo fragment pojasa, koji se daljnjim razvojem Madrida utopio u kontinuirano urbano područje.

Linearne koncepcije prihvaćaju planeri poslijerevolucionarnoga SSSR-a. Zakasniji industrijski razvoj i veliko prostranstvo pogoduju ovim planerskim koncepcijama gradova „bez jezgre“, koji se mogu unedogled nastavljati (duž trase transsibirske željeznice, ceste i riječnoga plovnog puta).

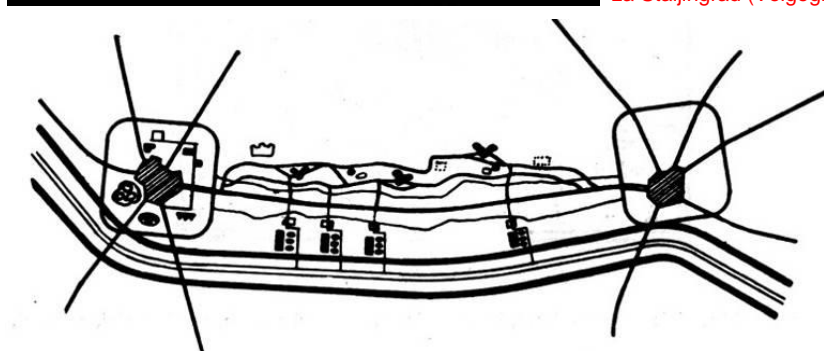
MILJUTIN, Linearni plan
za Staljingrad (Volgograd)

BOUTWELL & MITCHELL
Continuous City for 1.000.000 Humans, 1969.

13

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

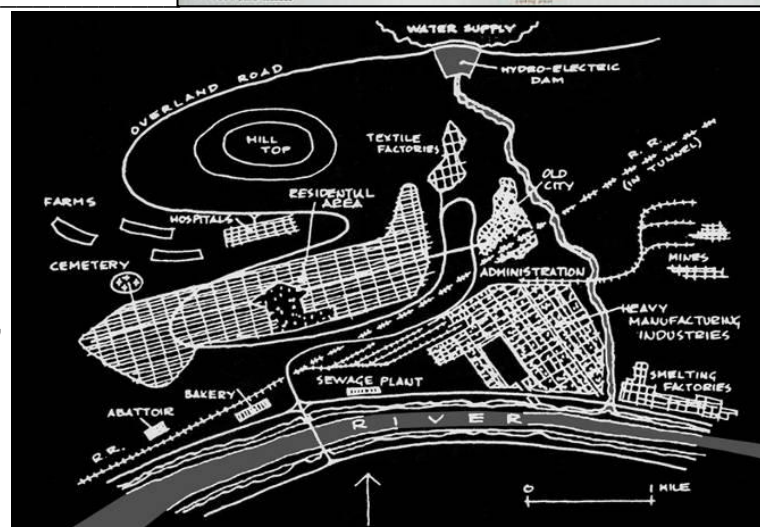

LE CORBUSIER, „Les trois établissements humains“
- koncepcija linearnog razvoja

Linearne koncepcije prisutne su u i u suvremenome poimanju grada - primijenjene u dijelovima urbanističkih razvojnih planova za gradove ili u ishodištu megastrukturnih projekata (realnih ili utopističkih).

ZAČECI FUNKCIONALNOG ZONIRANJA

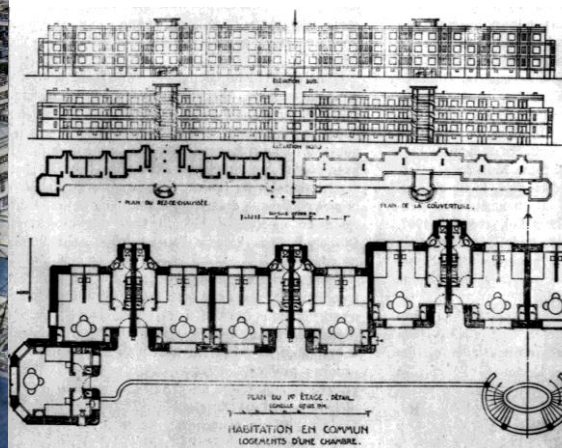
Toni Garnier svojim projektom „Un Cite Industrielle“ 1904. godine, otvorio je novo poglavlje u urbanizmu 20. stoljeća - smatra se pretečom funkcionalnoga zoniranja. Razrađeni projekt za grad koji broji 32 000 stanovnika, ima jasno diferencirane zone stanovanja, industrije i uprave te izdvojene lokacije za luke, aerodrome, bolnice, elektrane i sl. Garnierov grad nudi visok standard urbanoga života, temeljen na društvenom vlasništvu (nema privatnih posjeda) i potpunoj dostupnosti. Iako je plan napravljen za *hipotetski* (!) prostor, definitivno se udaljava od sheme i sugestivno interpretira zone, lokacije i njihove međupoveznice.

Toni Garnier, „Un Cite Industrielle“
- fragment lučkog
i industrijskog područja (vizija)

- stambeni kondominiji
(projekt karakteristične jedinice)

Kraj 19. stoljeća karakterizira ulazak inženjerstva u oblast graditeljstva: čelik, beton i armirani beton omogućuju svladavanje sve većih prostornih zahtjeva i potiču rast grada u visinu.

Novi konstruktivni modeli pospješuju i razvoj infrastrukturnih sustava, protok putnika, roba i informacija.

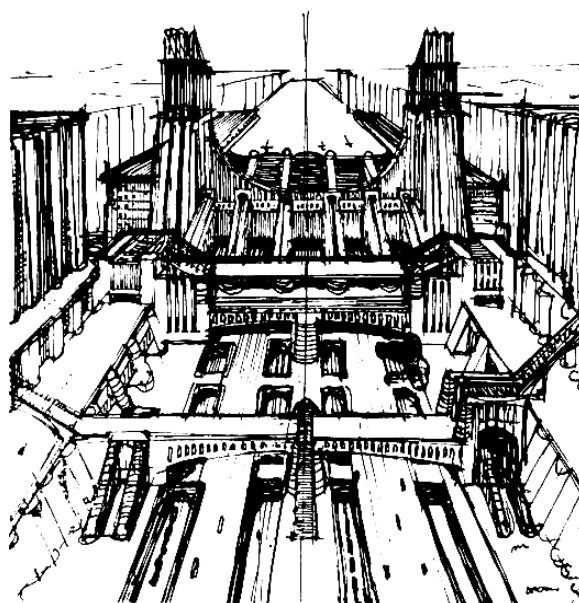
Stručna urbanistička domena nije više samo u službi vladajuće klase, nego postaje profesijom - u službi općega dobra.

Socijalna komponenta života u gradu dobiva sve veće značenje. Traga se za novim modelima organizacije prostora s ciljem povećanja kvalitete života u svim, pa i perifernim dijelovima grada, a ne samo u reprezentativnim zonama gradskih centara.

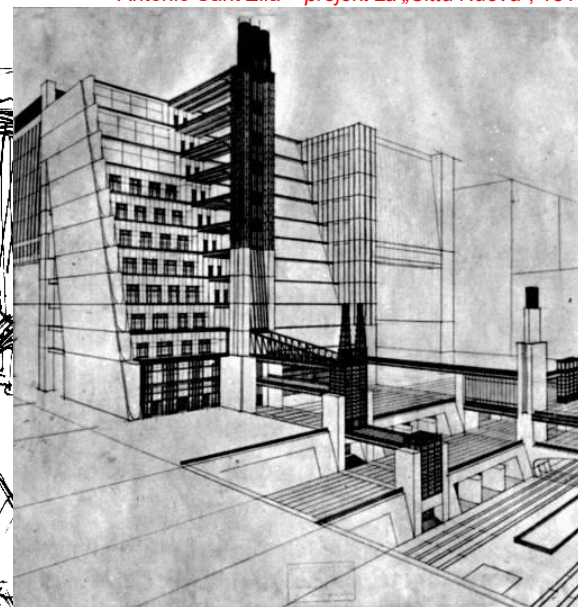
Higijena života postaje premisom u planiranju: zdravo stanovanje, osunčanje, provjetravanje, ali i socijalno zdravlje.

Načela suvremenog planiranja kodificiraju se zakonima. Prvi zakoni u području graditeljstva u Engleskoj doneseni su krajem 19. stoljeća, a u Švedskoj početkom 20. stoljeća.

Futurističke ekspresije anticipiraju funkcionalnu slojevitost suvremenoga grada, izraženu vertikalnim zoniranjem: **podzemne etaže** za promet – **parter** je javna domena prepuštena pješaku – **gornje etaže** su rezidencijalne ili poslovne (*privatno*).

Antonio Sant'Elia – projekt za „Città Nuova“, 1914.

Urbanističke koncepcije i temeljne urbanističke doktrine 20. stoljeća polariziraju se smjerom dvaju principa planskog razvitka i širenja gradova:

NISKI GRAD - koncepcije se razvijaju iz paradigme *Vrtnoga grada* i

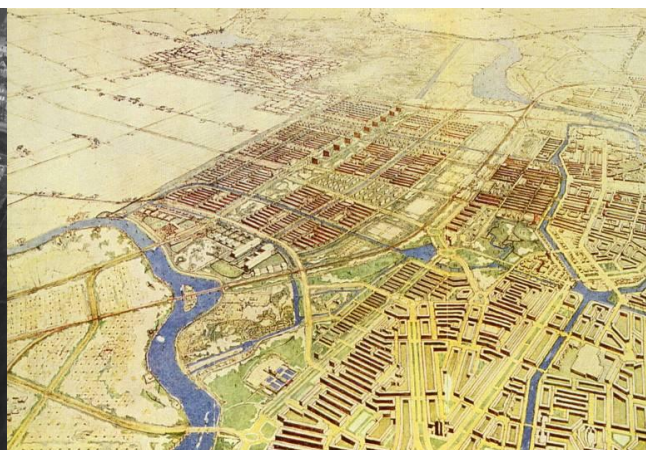
VISOKI GRAD - koncepcije „instantnog razvoja“ Le Corbusiera i njegovih apologeta.

Stambena namjena kao elementarniji gradski supstrat u prvom slučaju derivira tipologiju obiteljske kuće s okućnicom, a u drugom slučaju promovira stambeni toranj kao takozvanu „*mašinu za stanovanje*“.

Problem akutnog nedostatka prostora traži se ili progušćivanjem kroz „*low rise-high density*“ modele stanovanja ili rastom izgradnje u visinu. Niski grad neminovno gomila probleme poskupljujući izvedbu i održavanje neracionalno dugačkih putova i infrastrukturnih mreža. Gradovi poput Londona, primjerice, rasplinuli su se do mjere kada periferija prestaje komunicirati sa središtem grada.

J.J.P. Oud – *naselje Kiefhoek*, Rotterdam 1925.-29.

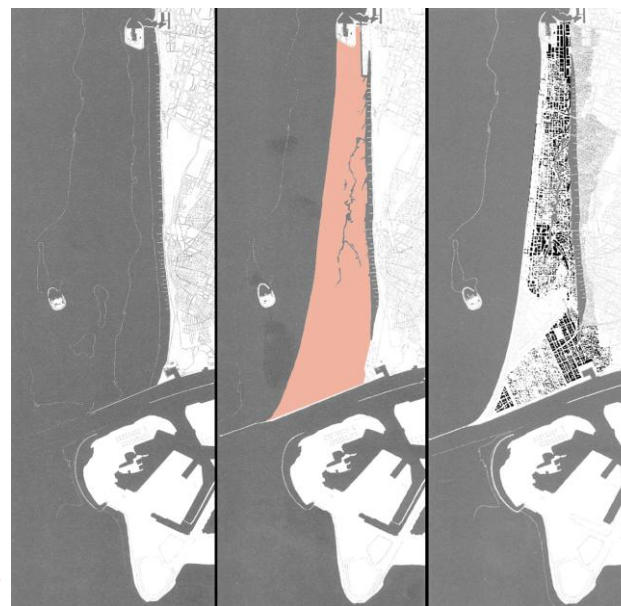
C. Van Eesteren – *nastavak na plan Zuid*, Amsterdam 1934.

15

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

P. Blom – *Kasbah*, Hengelo, Nizozemska 1970.

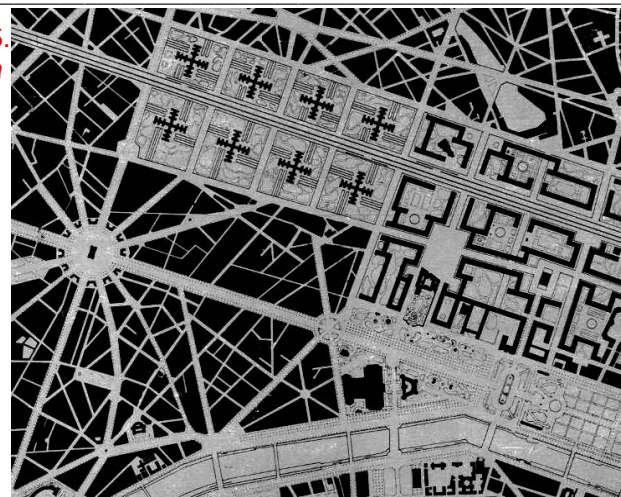

NISKI GRAD

osvajanje mora nasipavanjem
Duindoornstad, Nizozemska

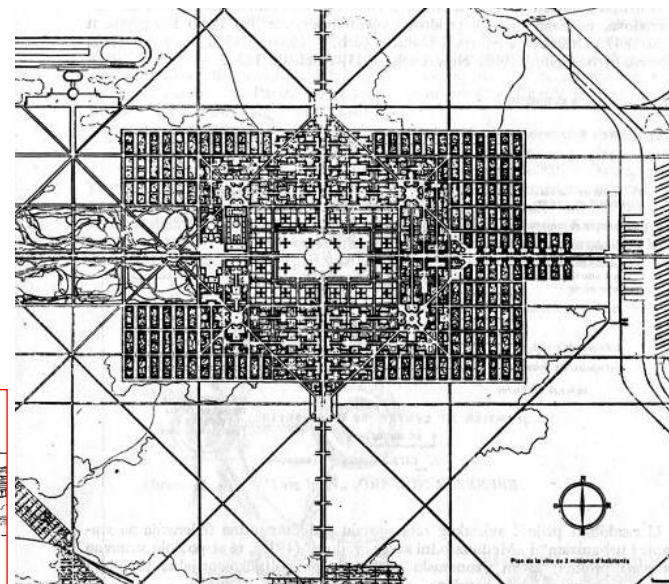
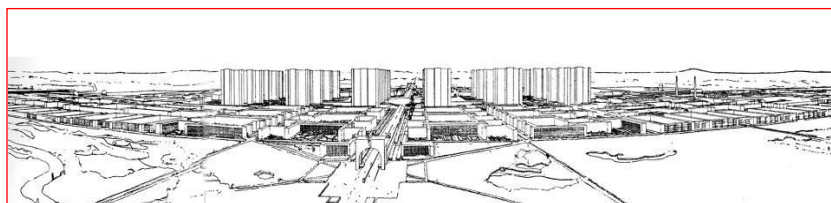
VISOKI GRAD

Le Corbusier – *Plan Voisin*, 1925.
središte Pariza

Le Corbusier (1887.-1965.) kaže:
„... treba poći od nule, uništiti zatečeno
I izgraditi novo i veće.“

Le Corbusier,
„La Ville Contemporaine“, 1922.
grad za 3 000 000 st.

U dvorcu La Sarraz, u Švicarskoj 1928. godine, Le Corbusier i Sigmund Giedion osnivaju

CIAM -

Congrès Internationaux d'Architecture Moderne - međunarodni institut koji promovira nove ideje u arhitekturi i značajno razvija urbanističku struku na teoretskom i praktičnom planu. Okupljajući međunarodne stručnjake, vodeće svjetske arhitekte, te organizirajući godišnje tematske kongrese, CIAM utječe na formuliranje takozvanoga „internacionalnog stila“. Utjecaj CIAM-a doseže maksimum nakon Drugoga svjetskog rata primjenom načela modernog planiranja i izgradnje novih dijelova grada na ratom porušenom području Europe i Azije, ali i na područjima koja su bila pošteđena razaranja.

CIAM-ove konferencije:

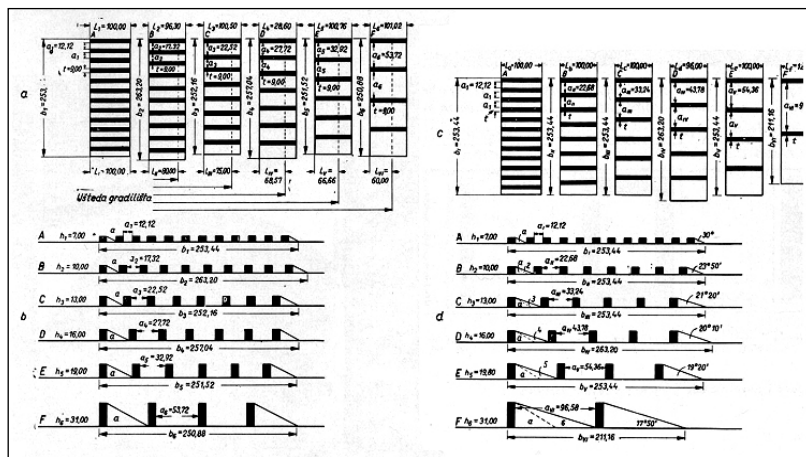
- 1928. CIAM I, [La Sarraz](#), Švicarska
OSNIVAČKA KONFERENCIJA
- 1929. CIAM II, [Frankfurt N/M](#), Njemačka
O MALIM GRAĐEVINAMA
- 1930. CIAM III, [Bruxeles](#), Belgija
O RACIONALNOM PROSTORNOM RAZVOJU
- 1933. CIAM IV, [Atena](#), Grčka
O FUNKCIONALNOM GRADU
- 1937. CIAM V, [Paziz](#), Francuska
O GRAĐEVINAMA I OBNOVI
- 1947. CIAM VI, [Bridgwater](#), Engleska
O REKONSTRUKCIJI GRADOVA
- 1949. CIAM VII, [Bergamo](#), Italija
O UMJETNOSTI I ARHITEKTURI
- 1951. CIAM VIII, [Hoddesdon](#), Engleska
O CENTRIMA GRADOVA
- 1953. CIAM IX, [Aix-en-Provence](#), Francuska
O STANOVANJU
- 1956. CIAM X, [Dubrovnik](#), Jugoslavija
O STANOVANJU
- 1959. CIAM XI, [Otterlo](#), Nizozemska
RASPUŠTANJE CIAM-a

ATENSKA POVELJA

Već je u La Sarrazu razdioba vremena na 8 sati rada, 8 sati pasivnog odmora i 8 sati slobodnog vremena prihvaćena kao osnova za plansko disponiranje zona u gradu. U Ateni se trima elementarnim namjenama prostora priključuje četvrta - promet. „*Athens Charter*“ - dokument donesen na IV. kongresu CIAM-a 1933. god. - jedan je od najznačajnijih urbanističkih manifesta 20. stoljeća. (Atensku povelju tek je 1942. godine objavio osobno Le Corbusier.) Proklamira potrebu funkcionalnog zoniranja zasnovanu na osnovnim sadržajnim sastavnicama gradskog prostora: stanovanje, rad, trgovanje, rekreacija i promet.

„... Ovdje su sudionici raspravljali o principima 'funkcionalnoga grada', čime je CIAM-ov djelokrug proširen s arhitekture na prostorno planiranje. Na temelju analiza trideset tri grada, CIAM je predložio da se socijalni problemi s kojima se gradovi suočavaju riješe strogom funkcionalnom segregacijom i distribucijom pučanstva u visoke stambene blokove s prostrano dimenzioniranim međurazmacima. „

Načela funkcionalnog planiranja usredotočuju se i na organizaciju radnih i komunalnih površina i prometa, te nisu više ekskluzivno fokusirana na stanovanje, centar i reprezentaciju. Tehnološki razvoj omogućava superpoziciju namjena metodama vertikalnog zoniranja. Istraživački i znanstveni pristup planiranju prostora čini struku urbanizma izrazito interdisciplinarnom, a prijedlozi rješenja i realizacije karakterizira internacionalizacija stila i koncepata.

W. GROPIUS /jedan od potpisnika Atenske povelje/
- Shema korelacije visina i međurazmaka stambenih
građevina, prikazana na seminaru CIAM-a 1930.

Radni materijali pripremani za CIAM-ove kongrese
dragocjena su analitička građa arhitektonskom
promišljanju, temeljena na objektivizaciji kriterija.

Le CORBUSIER: „Unite de Habitation“, Marseilles
- Inverzija funkcionalnih sklopova:
slobodni parter u prizemlju i krovna etaža
kao platforma društvenih sadržaja

Kroz sintagmu „mašine za stanovanje“ Le Corbusier sažimlje stambeno
susjedstvo u jedno arhitektonsko tijelo koje ne sadrži samo stambene jedinice
nego sve što je stambenom okruženju potrebno (škole, vrtiće, trgovine, zabavu,
kulturu), oslobađajući okolni prostor.

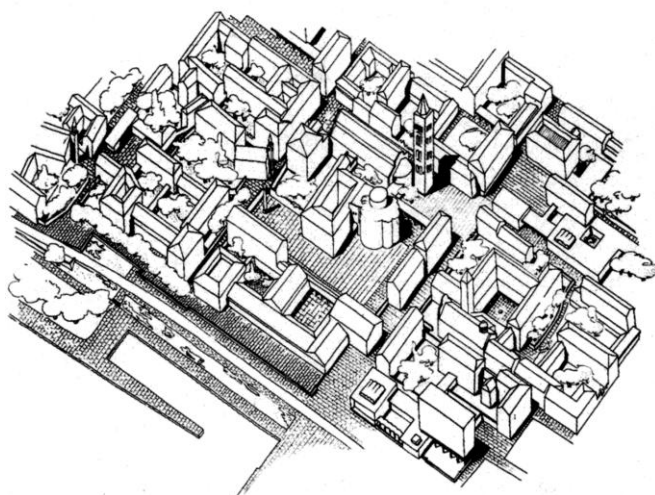
Ovaj prosede, prihvaćen kao ultimativno načelo suvremenoga planiranja,
odredilo je urbanu fizionomiju modernoga grada u kojem su nestali
prostorni atributi karakteristični za povijesni grad: **blok, ulica i trg**, a prostor
„curi“ između slobodno postavljenih „arhitektonskih brodova“.

17

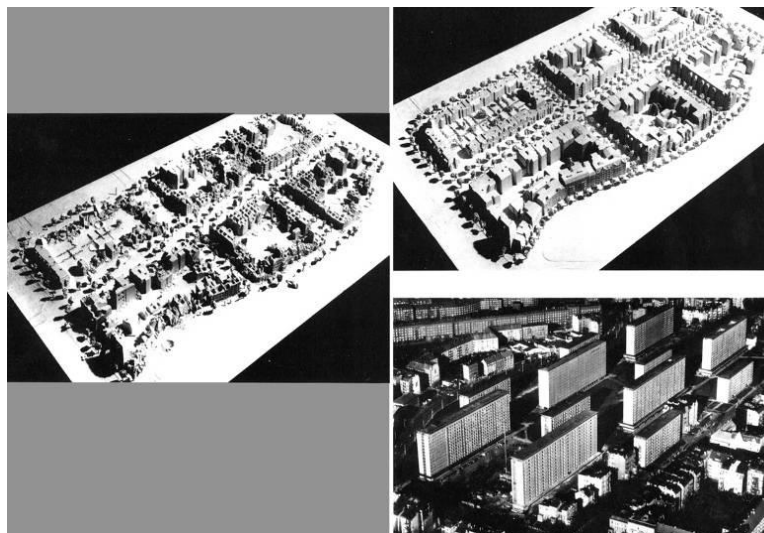
Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

OBNOVA – primjena doktrina funkcionalnog zoniranja
na obnovu gradova nakon Drugoga svjetskog rata

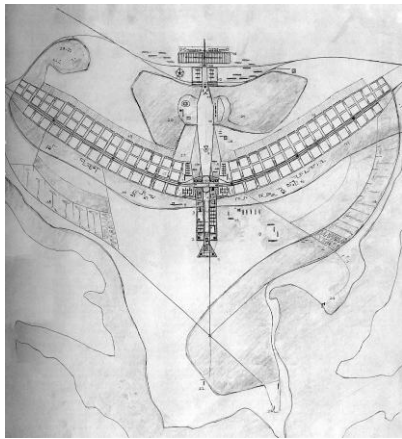
Urbanistička je praksa sredinom 20. stoljeća usredotočena na
probleme obnove gradova. Aplicirajući nove planerske koncepcije,
urbanisti postavljaju i načelno pitanje: kako se odnositi prema
povijesnome urbanističkom nasljeđu? I nude alternativna rješenja.
Između želje za vjernom obnovom povijesne matrice metodom
faksimiliranja (model primijenjen u Varšavi) i rekonstrukcije koja
raskida s tradicijom, primjer obnove Zadra pokazuje se kao srednji
put (ali ne i kompromis!) – interpretacija povijesnog sloja modernim
arhitektonskim rječnikom i suvremenom prostornom organizacijom.

B. Milić, M. Kollenz,
nagrađeni natječajni rad (jedan od triju)
- podloga za regulacijski plan Zadra iz 1953.

Rekonstrukcija porušenog Hamburga:
dva modela pristupa obnovi grada

IZGRADNJA NOVIH METROPOLA

- primjena funkcionalističkih doktrina zoniranja na izgradnju novih gradova nakon Drugog svjetskog rata

Brazilijska - prijestolnica Brazila, novoplanirani je grad za 500 000 stanovnika, povučen u duboku unutrašnjost, u teritorijalno težište velike države (do osnutka Brazila 1952. g. prijestolnica je bio Rio de Janeiro). Danas Brazilijska broji nekoliko milijuna stanovnika razmještenih u satelitima u okruženju, a tlocrtnu geometriju izvornoga planskog koncepta zaštitio je UNESCO od dogradnje i kontinuiranoga širenja.

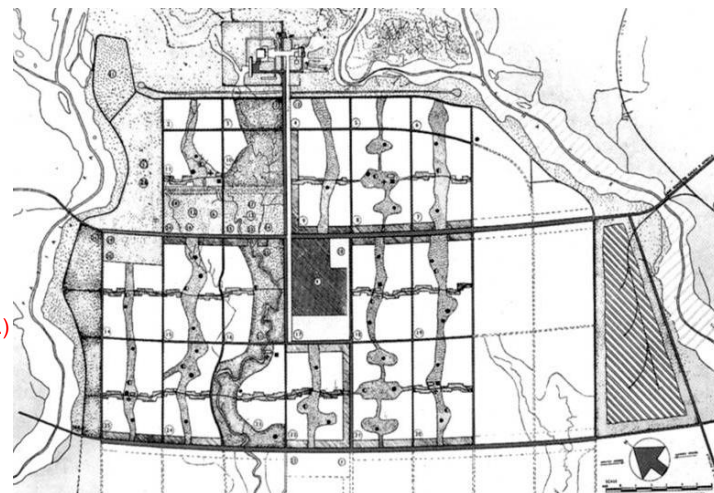
Autori koncepta, arhitekti Lucio Costa & Oskar Niemeyer – Brazilijska, 1950. g., ujedno su i projektanti značajnih građevina Brazilijske.

Plan je derivacija Le Corbusierova koncepta organizacije grada s osovinom koja pompozno završava na Trgu triju sila s reprezentativnom arhitekturom parlamenta i vlade, u „špaliru“ zgrada različitih ministarstava. Okomito na ovu os razvijaju se dva krila stambenih kvartova („megakvadri“) koji se nižu u napetom luku poprečnoga linearnog sklopa. U raskrižju više razina smješten je autobusni kolodvor.

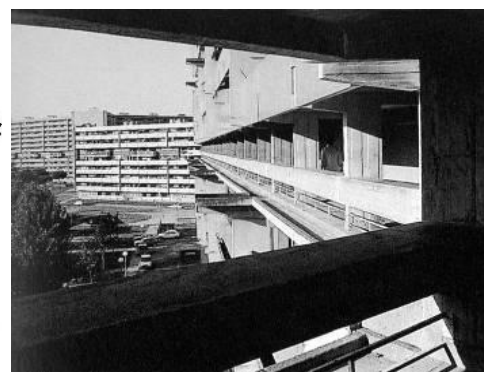

Le Corbusier – Chanighar, Indija (oko 1950.)

Plan za novi grad od 500 000 st. podijeljen je na sektore od 96 ha sa zelenim prodorima. Novo upravno središte zauzima „akropolsku“ poziciju, izdvojenu iz središta grada.

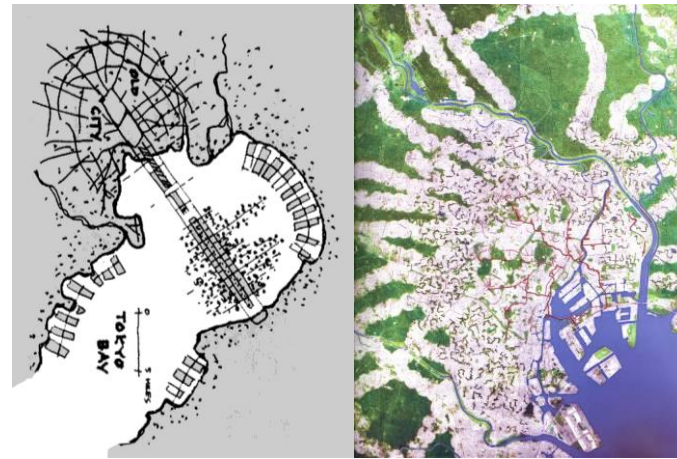
Candilis, Josić i Woods – naselje Le Mirail, Toulouse, (oko 1955.)
- Površinom pokriva gotovo isti obuhvat kao i povijesno središte.

Nova stambena naselja koncipirana kao samosvojne prostorne cjeline kompletirana su sa svom javnom i društvenom infrastrukturom te oblikovana jednoznačno, arhitektonskim rječnikom „internacionalnog stila“.

OSVAJANJE PROSTORA

Dinamika rasta gradova nije svugdje bila jednaka. Planski razvoj uvijek računa s raspoloživim prostorom koji je u Europi izrazito ograničen, dok je drugdje u svijetu često vrlo izdašan. Metropole Bliskog i Dalekog istoka pokazuju prostornu ekspanziju, znatno bržu od one kroz koju je prolazio europski grad. Trendovi se, međutim, brzo mijenjaju. Tokio, primjerice, koji je 60-ih vadio za slobodnim prostorom potrebnim za širenje, danas gubi stanovništvo.

Kenzo Tange, *Plan za Tokio iz 1960.*
 - invazija na Tokijski zaljev (desno)
Strateški plan za Tokio 2050. (shrinking city)
 - temeljita rekonstrukcija i raščišćavanje (gore)

Abu Dhabi, Ujedinjeni Arapski Emirati,
 zračna snimka iz 1960. i panorama grada 2000.

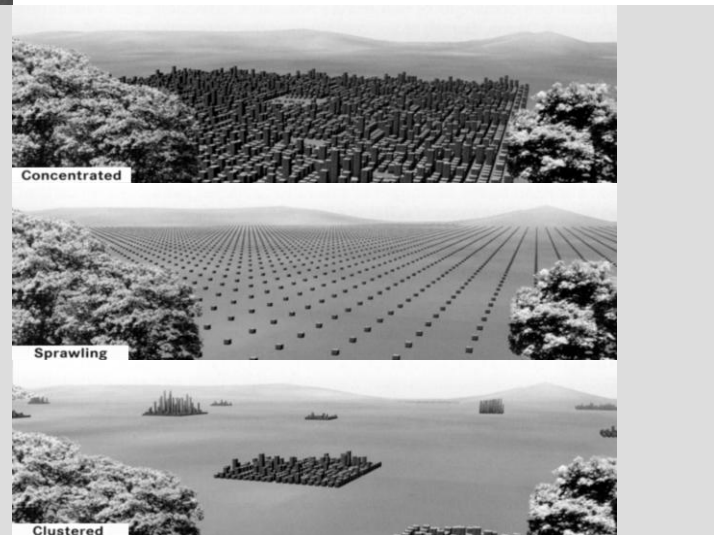
19

Jesenko Horvat
 MODERNI GRAD

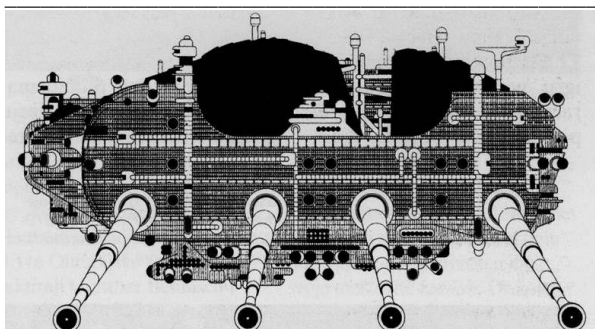
Koncepcije razvoja i širenja urbanih područja, u ovisnosti o aksiomu zaštite prostora, variraju tri ključna modela:

- model **KONCENTRIRANOG GRADA**
- model **RASPRŠENOG GRADA** (*urban sprawl*)
- model **URBANIH SKUPINA** (*urban clusters*)

Ovi modeli, svaki na svoj način poništavaju (povijesnu) podvojenost sela i grada, a izvornu prirodu getoiziraju isključivo u zaštićene prirodne rezervate.

Nagli i intenzivni rast dovodi u pitanje prerogative zdravoga života, na što ozbiljno upućuje kritika suvremenoga grada. Ekološka održivost postaje značajan planerski imperativ. Na nj je još 1961. g. upozorio *B. Fuller* projektom „Kupola 2 milje” za New York.

Planske koncepcije ili projekti koji anticipiraju osobitosti suvremenoga grada slične ponekad futurističkim utopijama, ali one promiču razvoj kojim kao da smo već zakoračili u budućnost.

Peter Cook & Archigram - Walking City, 1965.
 (Krajnje lijevo), *Geostacionarni orbiter* (lijevo)

3. Paradigme suvremenoga grada

Ustrojstvo grada je odraz društvenih promjena i civilizacijskih dosegâ. Tranzicijske su mijene neprekidne i dinamične, a imaju refleksiju na prostornost, čitljivu u fizičkoj pojavnosti grada ili njegovih dijelova. Svi fenomeni suvremenosti koji su se svjesno ili posljedično ugnijezdili u našu svakodnevnicu potiču na prilagodbe grada navikama i željama njegovih stanovnika – a sve u cilju doseganja višeg stupnja blagostanja. Strategije prostornog razvoja i prostorne politike tim su se slijedom uvijek inspirirale, proizvodeći različite urbanističke modele i različita programska rješenja. Izgled grada tijekom cijeloga 20. stoljeća stalno se mijenjao, balansirajući između globalnih trendova preuzimanih (kritički ili nekritički) iz razvijenijih sredina ili se oslanjajući na specifičnosti lokalnih tradicija.

- GRAD POTROŠAČKOGA DRUŠTVA

Unutar grada mijenjali su se odnosi među funkcionalnim zonama, centar i periferija u nekim su aspektima zamijenili mjesta - dijelom zbog ekonomskih uvjeta (zemljišna renta), rasta kupovne moći stanovništva i novih tržišnih navika, a dijelom zbog sve veće pokretljivosti stanovništva. Trgovačka aktivnost, koja je tradicionalno obilježavala središte grada (centar) i pridonosila njegovu urbanom imidžu, seli se na periferiju.

*Lijnbaan, Rotterdam
- prve pješačke trgovačke ulice (1951.-53.)*

*Viktor Gruen, Detroit
- prvi shopping centar na periferiji (1954.)*

Nakon Drugoga svjetskog rata povijesni centri gradova Europe rekonstruiraju se s programom društvenih, poslovnih i trgovačkih sadržaja, te s velikom brigom prema pješaku. Novi centri naselja grade se također prema ovome konceptu. Istovremeno, u Americi se afirmira drukčiji arhitektonski obrazac za komercijalnu namjenu – *SHOPPING MALL* - izrazito orijentiran prema motoriziranom kupcu. Taj će obrazac do kraja 20. stoljeća globalno prevladati.

Fenomen je interesantan i zbog ugradnje tipično urbanih stereotipa - ulice i trgova (s uličnim kafićima i uličnim zabavljačima) - u samu arhitekturu, angažirajući te provjereno atraktivne, a u novom kontekstu zapravo kvazijavne prostore u službu probitka i zarade.

- RAZNORODNI MODELI STANOVANJA

Promjene u socijalnoj strukturi urbanoga stanovništva u drugoj polovici 20. stoljeća utječu na prostornu redefiniciju najvećih gradskih zona - zona za stanovanje. Stambena jedinica, stambeno susjedstvo ili četvrt mijenjaju se i prilagođavaju mutacijama i varijacijama osnovne društvene ćelije - porodice. Više aspekata s tim u vezi određuje planerski i urbanistički pristup:

- *Porodica je nekada bila sinonim za obitelj, danas to više nije;*
- *Pokretljivost mladog stanovništva i sve veći broj samaca ili parova bez djece;*
- *Sve više intelektualnih i drugih uslužnih djelatnosti zaposlenici obavljaju u stanu ili uz mjesto stanovanja;*
- *Socijalno raslojavanje - jaz između vrlo bogatih i izrazito siromašnih reflektira se i na stambene prohtjeve;*
- *Rast standarda potiče potrebu za sekundarnim stanovanjem;*
- *Stan kao tržišna roba i stan kao socijalno-egzistencijalni minimum;*
- *Migracije i katastrofe – briga za osiguranjem emergency-smještaja.*

A to upućuje na propitkivanje: kako arhitektonskog modela stambene jedinice, tako i urbanističkih koncepcija stambenih četvrti.

Arhitektura za hipi-komunu,
Arkanzas, Arizona, arh. Paolo Soleri, 1970.

21

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

- RAZVOJ PROMETA I PORAST MOBILNOSTI STANOVNIŠTVA

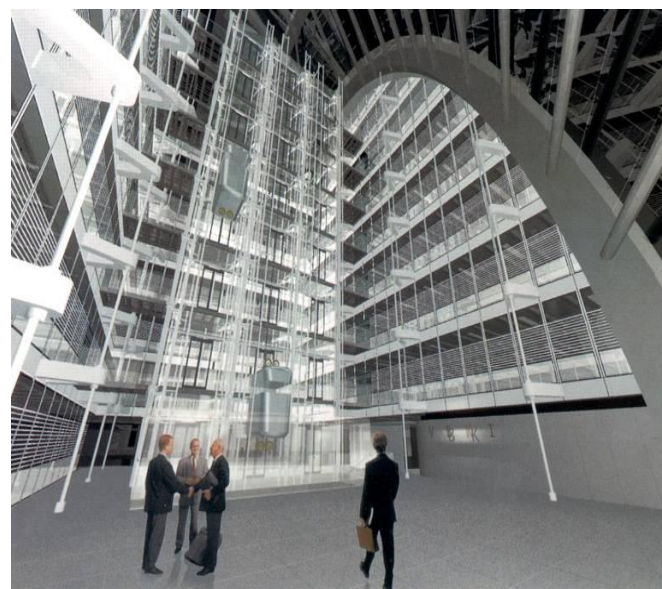
Razvoj prometa u svim njegovim emanacijama

(**PROMET PUTNIKA - PROMET ROBA - PROMET INFORMACIJA - PROMET U KRETANJU - PROMET U MIROVANJU - INDIVIDUALNI I JAVNI PROMET**) -

postavlja velike prostorne zahtjeve u suvremenome gradu i organizaciju složenih upravljačkih sustava. O razvoju i održavanju sustava prometa u gradu srbi gradska uprava. Organizacija javnog prijevoza zadatak je javnih komunalnih poduzeća.

- REDEFINICIJA RADNE ZONE

Industrijalizacija gradova poticala je početkom i sredinom 20. stoljeća organizaciju takozvanih „*industrijskih zona*“ i pratećim zajedničkim sadržajima i organiziranim prijevozom na mjesto rada. No u suvremenome postindustrijskom gradu kontingent radništva (proletarijat) postupno se smanjuje, a udio zaposlenih u uslužnome (tercijarnom) sektoru povećava. Rigorozni ekološki uvjeti tjeraju industriju na rubove grada ili u potpuno izdvojene gospodarsko-proizvodne zone izvan gradova. Zato je površina pod industrijskim postrojenjima i halama u gradovima sve manje, a uredskih prostora sve više.

- BRIGA ZA JAVNI PROSTOR

Veliki je dio gradskog područja u vlasništvu grada. U najvećoj mjeri to su javne površine (ulice, trgovi, parkovi, šetališta) koje treba uređivati i održavati. Znatno dio gradskog proračuna odlazi na tu stavku. Uspješnost gradske uprave promatra se kroz spremnost za ulaganja u javne prostore – na ponos građana – u cilju podizanja gradskog standarda i njegova *imidža*.

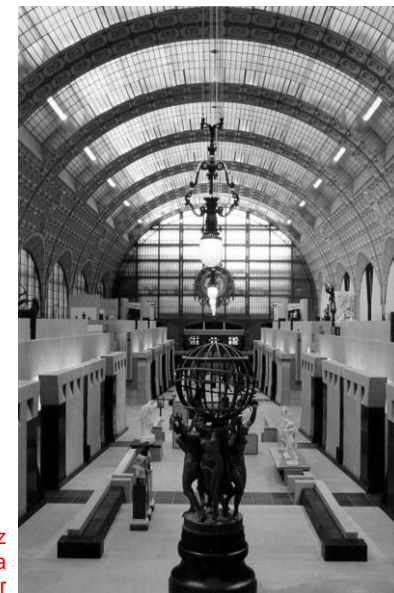
Bundek, Zagreb, *javni gradski perivoj*

Gradski trg Schouwburgplein, Rotterdam, *arh: WEST 8, 1997.*

- REKONSTRUKCIJE GRADA I PRENAMJENA ARHITEKTURE

Mnogi dijelovi grada i njegove izgrađene strukture naslijeđene iz prošlosti ne odgovaraju više suvremenim gradskim potrebama. One, međutim, posjeduju često značajnu (gradbenu, ali i arhitektonsku) vrijednost koju suvremena urbanistička praksa prepoznaje. Njihovom upotrebom kroz temeljitu rekonstrukciju (***brownfield***) štedi se prostor za nepotrebna širenja grada u neizgrađeni okoliš. Time se vitaliziraju zapušteni ili napušteni gradski predjeli, a istovremeno se osvježava urbana memorija.

Orsay, Pariz
– zgrada nekadašnjeg zaglavnog željezničkog kolodvora danas je muzejski prostor

NAČELA SUVREMENOG PLANIRANJA PROSTORA

DEMOKRATIČNOST

Postupci izrade planova i njihovo donošenje propisani su zakonom. Određeni su sudionici u postupku odlučivanja o prostoru, izrađivači planova, njihovi donositelji, a posebno je naglašena participacija građana u donošenju odluka.

SVEOBUHVNOST

Koordinirane su sektorske razvojne politike (gospodarski razvoj, promet, infraduktura, energtika, komunalni razvoj, zaštita graditeljske i prirodne baštine i dr.) i ugrađene u cjelovit prostorni plan.

FUNKCIONALNOST

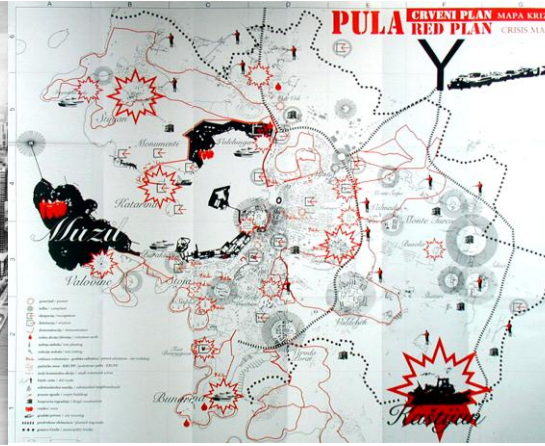
Planom su usklađeni interesi različitih korisnika prostora, solidarno ili kompromisno riješeni suprotstavljeni interesi, osigurane naslijeđene graditeljske i prirodne vrijednosti u prostoru te zaštićen ekosustav.

DUGOROČNOST

Anticipirani su ciljevi razvoja koji računaju s potrebama budućih generacija - korisnika istog prostora. Održivost je imperativ.

Grad u optici developera

Grad u optici branitelja javnog interesa

Grad svih njegovih građana

Krupni kapital nudi ulaganja u prostor sa zahtjevom maksimalnog iskorištenja prostora i predumišljajem brzog profita, a najčešće bez mnogo obzira prema drugim korisnicima ili ukupnim prostornim potrebama koje grad ima. S druge strane ovome se suprotstavljaju različiti zagovaratelji javnoga interesa (građani, NGO - neprofitne nevladine udruge) ističući prioritete upravo na planu socijalne politike i ulaganja u javni sektor.

Za uravnoteženi razvoj grada potrebni su i jedni i drugi.

ODRŽIVI RAZVITAK

(sustainable development)

U stručnome je pojmovniku, od 1992. g., kada na godišnjoj konferenciji UN-a u Rio de Janeiru potpisnici prihvaćaju akcijski plan o postupanju na svim poljima gdje ljudska aktivnost utječe na okoliš.

Dokument je poznat pod nazivom **AGENDA 21**, a potpisalo ga je 178 država (njihova ministarstva s resorom zaštite), među kojima i Hrvatska.

Države preuzimaju odgovornost za globalni prostor, primjenjujući načela održivog razvitka na nacionalnoj i lokalnoj razini.

... naglasci iz Dokumenta

1. Uravnoteženi socijalni i gospodarski razvoj regija:

- poticanje razvojnih impulsa koji dolaze iz gradova
- poništavanje jaza između sela i grada (suradnja gradova i naselja)
- ujednačeni uvjeti dostupnosti (razvoj prometa, a posebice javnog prijevoza)
- stvaranje uvjeta ujednačene dostupnosti društvenoj nadgradnji (informacije, znanje, zdravstvena zaštita).

2. Pобољшanje kvalitete života:

- ujednačavanje standarda opremljenosti prostora građevinama društvene namjene (vrtići, škole, zdravstvene službe ...) i komunalne opremljenosti
- smanjenje i kontrola onečišćenja i oštećenja okoliša.

3. Zaštita i odgovorno gospodarenje baštinom:

- unapređenje zaštite prirodnih resursa (krajobraz, biosfera, biološka zraznolikost, ekosustav)
- unapređenje zaštite kulturne i graditeljske baštine kao čimbenika razvoja.

4. Racionalno trošenje prostornih resursa:

- ograničeno širenje u neizgrađeni prostor (prenamjena napuštenih struktura)
- sprječavanje prenamjene poljoprivrednog u građevinsko zemljište
- davanje prednosti obnovljivim izvorima energije.

4. Zoniranje kao metoda planskog iskaza

- zoniranje: prema namjeni, prema oblicima intervencija, prema postupcima u provedbi

Grad kao fenomen u svojoj fizičkoj supstanciji odražava duhovnu razinu koju je kroz naslijeđe i vrijeme istaložio život.

ŽIVOT GRADA = iskustva + običaji + navike njegovih stanovnika

Grad se uvijek dograđuje i nikad kao cjelina nije završen i konačan – “predan na korištenje”. U tom je smislu neprilična svaka usporedba grada s arhitekturom. Arhitektonsku jedinicu uvijek percipiramo kao dovršenu (jer ako nije dovršena, jedinica nije u funkciji), dok grad u svakoj fazi svoga razlaganja i sastavljanja – to uvijek jest.

Tijekom cijeloga 20. stoljeća traju polemike oko toga do koje mjere treba grad planirati i može li se prepustiti spontanom dograđivanju, dopuni, preobrazbi ili širenju. Zagovornici *inkrementalističog* pristupa tvrde da se grad može dograđivati malim pojedinačnim promjenama (*spontanost ispred namjere*), ističući primjere povijesnih gradova, kao poželjna obitavališta koja zadovoljavaju visoke estetske i funkcionalne standarde, čak i po današnjim kriterijima.

Zaboravlja se da se radi o gradovima (često gradićima) koji mjerilom i veličinom ne mogu biti referentni za postupak planiranja prostora suvremenih gradova jer se eventualne planske pogreške na malom i jednostavnom uzorku teško uočavaju, dok se na velikom i složenom organizmu metropole pokazuju kao kobni promašaji.

Zaboravlja se da je formalna ujednačenost i slikovita prepoznatljivost takvih povijesnih gradova rezultat tradicije građenja, orijentiranost na lokalne materijale i majstore, te relativno jednostavne tehnike građenja koje ne generiraju ekscese u prostoru. Struktura se grada zato doživljava prividno proizvoljnom, ali u biti ona iskazuje visok stupanj središtenosti.

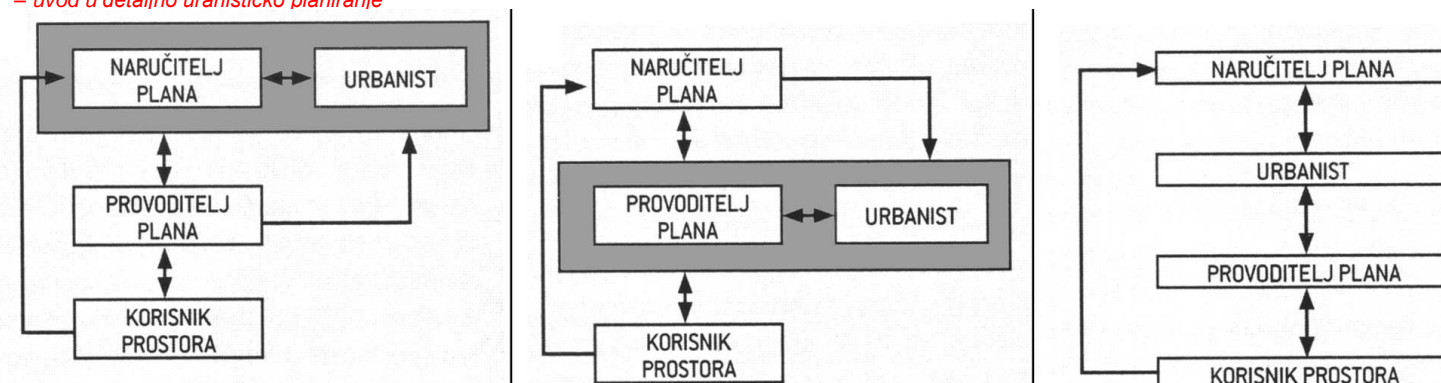
Zaboravlja se da je struktura takvih gradova najčešće ipak “rezultat plana” – koji nije sadržavao formalne regule, ali je itekako anticipirao pravne regule (odredbe o građenju). Povijesni su gradovi u svojim statutima (ili drugim upravnim dokumentima), često bez nacrtu, imali ugrađene precizne odredbe o građenju, o vlasničkim odnosima u prostoru i kaznama za njihovo nepoštivanje.

Suvremeni grad u svim aspektima organizacije prostora sve je složeniji i slojevitiji. Ta činjenica nameće potrebu vođenja dugoročne strateške prostorno - razvojne politike te neminovno zahtijeva uspostavu određenog **konsenzusa oko načina upotrebe prostora**, što je pretpostavka svrhe i smisla urbanističkog planiranja.

Sudionici u postupku izrade plana

- Optimalna raspodjela odgovornosti trebala bi urbanista pozicionirati na mjesto neovisnog stručnjaka (dijagram 3). Nije uvijek tako: naručitelj plana (vlasnik zemljišta ili developer) postavlja svoje ekonomske zahtjeve, a provoditelj (lokalna vlast) svoje političke, kojima u praksi urbanist nekada podilazi.

Izvor: S. Pegan, *URBANIZAM*
– uvod u detaljno urbanističko planiranje

Preklapanje znanstvenih disciplina, Izvor: Yeats

SUDIONICI INTERDISCIPLINARNOG TIMA IZRAĐIVAČA PROSTORNIH PLANOVA

Arhitekti (urbanizam i prostorno planiranje)
nositelji izrade planova - koordinatori i odgovorni planeri
Sociolozi (urbana sociologija, sociologija okolice)
Geografi (demografija, urbana geografija, prostorna geografija, klimatologija)
Geolozi (geologija, seizmologija, pedologija, hidrologija)
Ekonomisti (prostorna ekonomija)
Povjesničari umjetnosti, etnolozi (zaštita graditeljske i etnološke baštine)
Inženjeri raznih struka (građevina, strojarstvo, promet, elektroinženjerstvo)
Agronomi, šumari, biolozi, ekolozi (zaštita prirode, zaštita prirodne baštine, zaštita ekosustava)
Pravnici (ugradnja Plana u format pravne norme)

RAZINE PLANIRANJA

Potrebno je razlučiti tri planske razine kroz koje prolaze procesi kontroliranoga dograđivanja grada: od stvaranja prostornih koncepcija, preko priprema za građenje i uređenje prostora, te u konačnici do realizacija i održavanja.

GRADSKE STRATEGIJE -----> **PROVEDBENI PLANOVI** ----->
 -----> **POJEDINAČNE DOZVOLE (lokacijske dozvole, dozvole za gradnju)**

Razinama odgovara i stratifikacija prostornoplanske dokumentacije koju određuje i zakon. Iako terminologija koju koristi zakonodavac nije uvijek konzistentna i usporediva s onom koju koristi struka u nas i u svijetu, metodologija planiranja i planski postupci slijede ovakvu hijerarhijsku strukturu:

Generalno (strategijsko) **planiranje** grada prema *Zakonu o prostornom planiranju* provodi se temeljem generalnih urbanističkih planova (u anglosaksonskoj literaturi je to „*master plan*“). Karakteristično je za ove vrste planova da su većinom usmjeravajući i da podrazumijevaju daljnji planerski postupak - detaljnijim planiranjem ili primjenom drugih načina kontrole prostora i provjere kvalitete rješenja: urbanistički projekt (gradski projekt), urbanistički natječaj. Generalnim se planom propisuje obveza detaljnijeg planiranja i definira prostorni obuhvat na koji će se obveza odnositi.

Planovi ove vrste odgovaraju na potrebe grada i njegov optimalni razvojni smjer, neovisno o krajnjim korisnicima koji su u toj fazi planiranja načelno još nepoznati.

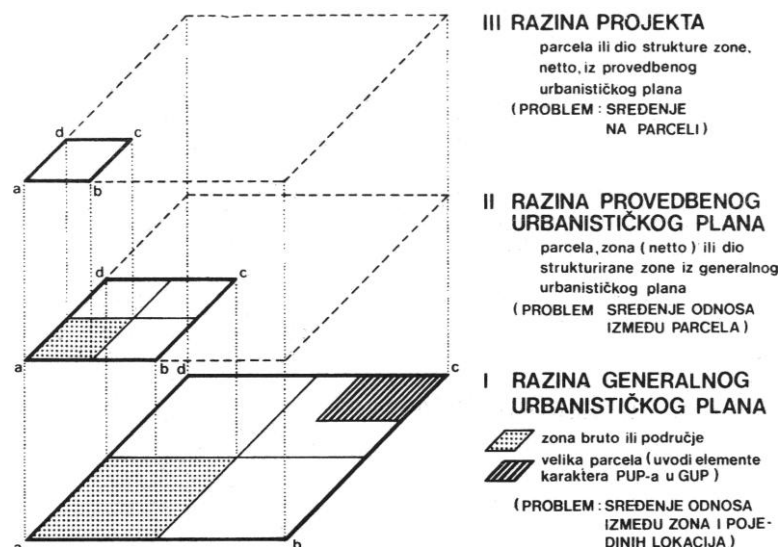
Provedbeni planovi (zakonska je definicija „urbanistički plan uređenja“) promatraju dijelove gradskog područja kao prostorne podcjeline definirane najčešće - ili fizionomsko funkcionalnom zaokruženošću (cjelovita gradska sekvencija) ili istoznačnom namjerom prostorne intervencije (područje rekonstrukcije, područje prenamjene, neizgrađeno područje za novu gradnju).

Planovi ove vrste odgovaraju na potrebe grada u trenutku kada se korisnici već znaju i kada oni mogu artikulirati vlastite želje i namjere investicijskog ulaganja.

Ovim se planovima osigurava provedivost na način da se pomoću njih kreće u realizaciju cjeline detaljno planiranog prostora ili kroz pojedinačne zahvate na pojedinačnim parcelama, a to podrazumijeva izdavanje pojedinačnih **lokacijskih dozvola** i **izrada projekata**.

„Jedinice namjene“
u odnosu prema razinama planiranja

Izvor: A. Marinović-Uzelac

Ovim razinama odgovaraju različita mjerila izrade i, analogno, različiti stupnjevi detaljnosti, te količina obvezujućih planskih elemenata. Razina plana i mjerilo u kojem se on radi određuju veličinu elementarne jedinice plana – „plansko zrno“ ili „planski piksel“.

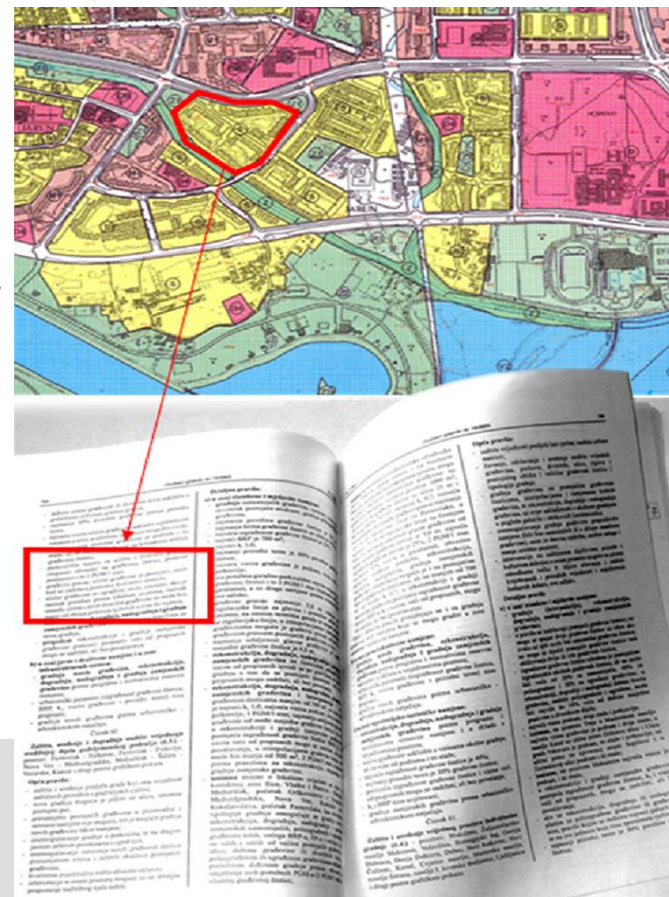
Za razine planiranja vezuje se i različita vremenska projekcija plana – njegovo trajanje. Gradske strategije jesu dugoročni planovi, provedbeni planovi srednjoročni, a projekti kratkoročni. U predjelima grada gdje je urbana struktura konsolidirana, gdje se očekuje samo održavanje prostora, pojedinačne rekonstrukcije ili interpolacije novih građevina na praznim parcelama u izgrađenome uličnom potezu - izrada detaljnijeg plana bila bi skup i nepotreban postupak. Druga se razina planiranja može preskočiti, a urbanistički parametri za pojedinačni zahvat u prostoru preuzimaju se izravno iz generalnog plana (njegovih odredbi za provođenje).

Prostorni plan ima snagu **podzakonskog akta**.

On se objavljuje kao dokument i mora biti dostupan javnosti. Provedbene odredbe nekog plana objavljuju se kao i svi drugi javni dokumenti u javnim službenim glasilima.

- Plan funkcionira kao normativna sprega :
 - **grafičkih određenja** (prostorna pozicija zone)
 - **tekstualnih propozicija** – pravila koja za zonu treba poštivati – sročeni u okvir pravne norme, odnosno članka (paragraf).

Ovo vrijedi za svaku vrstu određenja zone: zonu namjene površina, zonu oblika intervencije, zonu određenog stupnja zaštite prostora, zonu određene procedure u provođenju plana i drugo.

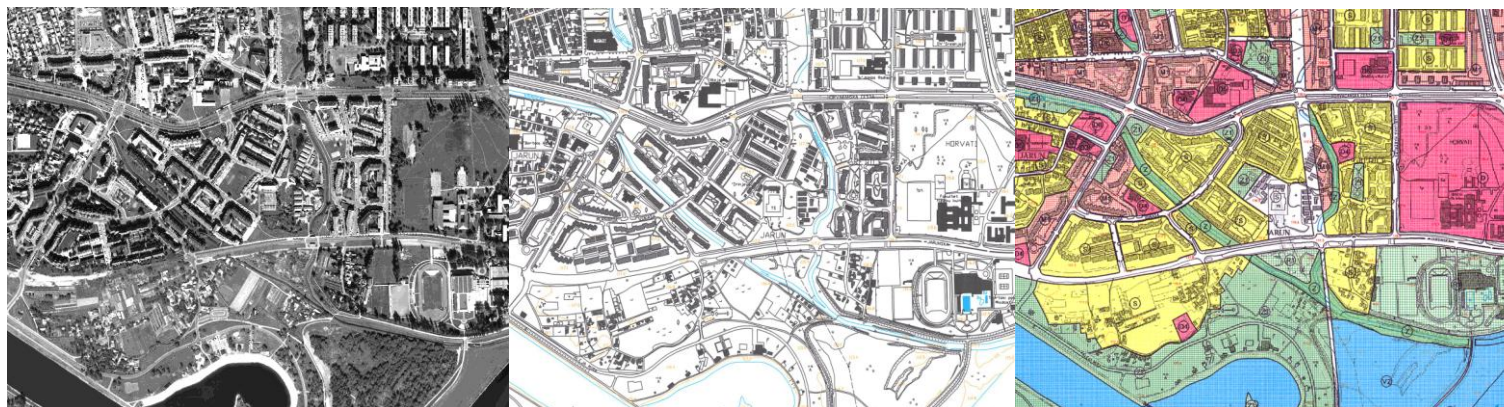

Značenje GENERALNOG URBANISTIČKOG PLANA

Plan određuje prostorni razvoj naselja, s osnovom prostornih i funkcionalnih rješenja, uvjeta i oblikovanja pojedinih prostornih cjelina unutar grada.

Sadržaj GUP-a utvrđuje osobito:

- podjelu područja na prostorne cjeline i koncept urbane obnove naselja
- osnovu namjene površina i prikaz površina javne namjene
- razmještaj djelatnosti u prostoru; osnovu prometne, komunalne i druge infrastrukture
- mjere za zaštitu okoliša, očuvanje prirodnih i kulturnih vrijednosti
- uređenje zelenih, parkovnih i rekreacijskih površina
- izradu detaljnijih planova
- uvjete uređenja i korištenja površina i građevina
- zahvate u prostoru u vezi sa zaštitom od prirodnih i drugih nesreća i drugo.

ZONIRANJE

Zona - (grč. zone) "pojas", svaki dio površine zemaljske kugle koji je zatvoren između usporednica (žarka, umjerena, hladna, suptropska zona); krug, područje; ...

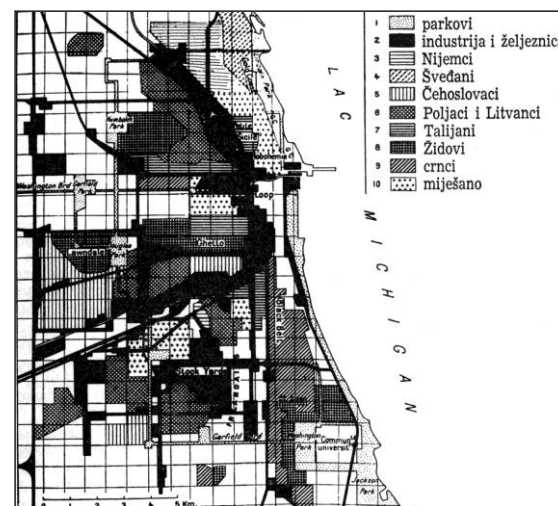
U urbanizmu na razini strateškog planiranja, mnogo prije negoli je moguće projektno odrediti neki zahvat u prostoru, promišljanjem cjeline može se izraziti i anticipirati taj zahvat. Analogno projekciji arhitektonske ideje u dvodimenzionalni medij (na papir ili ekran) putem *tlocrta kuće*, u planiranju će se urbanistička zamisao projicirati u dvodimezionalni medij putem *zonskog prikaza* kojim se determiniraju temeljni uvjeti za neku planiranu realizaciju. Zona je površinski (dvodimenzionalno) utvrđena prostorna jedinica obilježena nekom zajedničkom karakteristikom. A. Marinović-Uzelac kaže: "ZONA JE POVRŠINA UNUTAR KOJE SU OBJEDINJENE VEĆINE HOMOGENIH ZNAČAJKI KOJE JU ČINE RAZLIČITOM OD DRUGE (SUSJEDNE) POVRŠINE." Ovo određenje zone vrijedi jednako za identifikaciju faktičnog stanja u prostoru, kao i za urbanističko planiranje.

Zoniranje u urbanizmu jest instrument kojim se može iskazati prostorna zamisao projicirana na građevno zemljište. Iskaz je **plošan**, ali on kroz niz pridruženih atributa anticipira **prostornost**. OSNOVNI ELEMENTI ZONIRANJA SU: ZONA I POJEDINAČNA LOKACIJA. Zona objedinjuje građevne čestice (parcele) istog karaktera, a lokacija je singularna čestica, izdvojena iz okolnog prostora kao jedinična parcela.

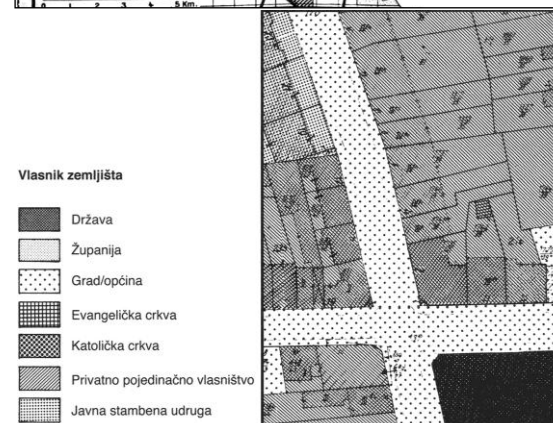
ZONE SU ODREĐENE

- U sadržajnom smislu: funkcijom, stupnjem zaštite, istoznačnim uvjetima građenja i uređenja - urbanim pravilima, procedurama u provedbi ... (*pretežnošću, a ne isključivošću!*)
- u geometrijskom smislu: **POZICIJOM** u prostoru i **VELIČINOM**

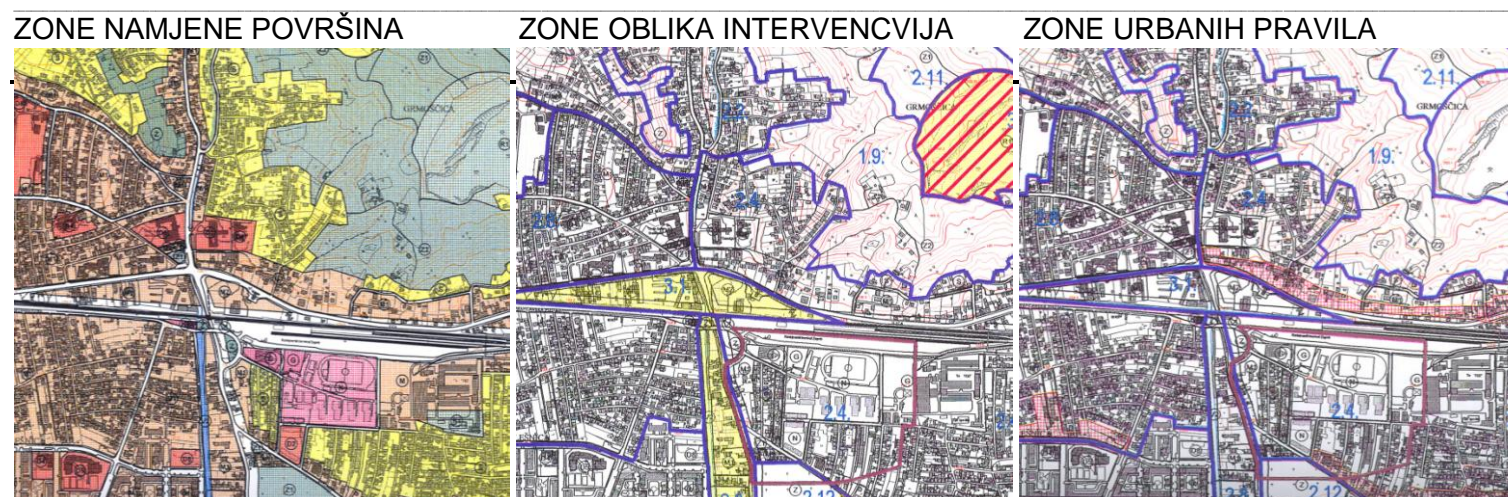
SOCIJALNI zoning Chicago 1925. g.

VLASNIČKI zoning (grafički iskaz prema zemljišnim knjigama)

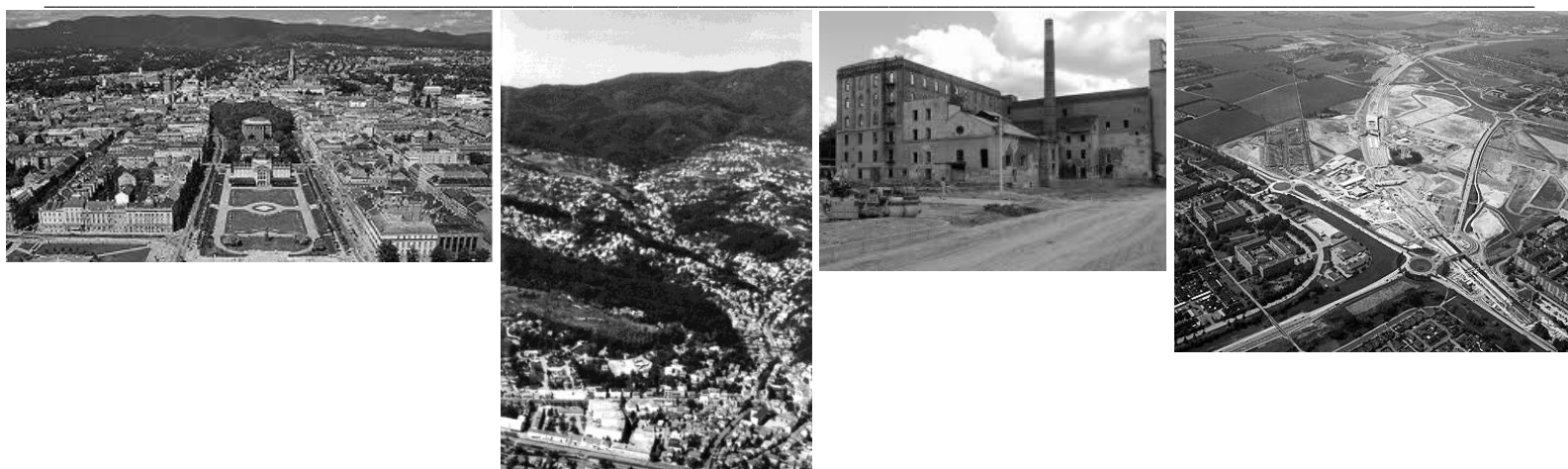

PLANSKI zoning iz GUP-a grada Zagreba (isti fragment)

Urbana pravila (odredbe za provođenje) u urbanističkim planovima definiraju se u načelu u odnosu na stupanj konsolidiranosti urbanog područja i uobličivosti urbane matrice. Razlikujemo:

1. **visokokonsolidirana područja** (gradske jezgre, planski dovršeni dijelovi grada)
2. **konsolidirana područja** (nedovršeni, nepotpuno izgrađeni dijelovi grada)
3. **nekonsolidirana područja** (područja za koja je potrebno provesti potpunu preobrazbu, prenamjenu, urbanu rekonstrukciju ili sanaciju neplanski nastalih dijelova grada)
4. **prostore za širenje** (područjai bez izgradnje i bez komunalne opremljenosti)

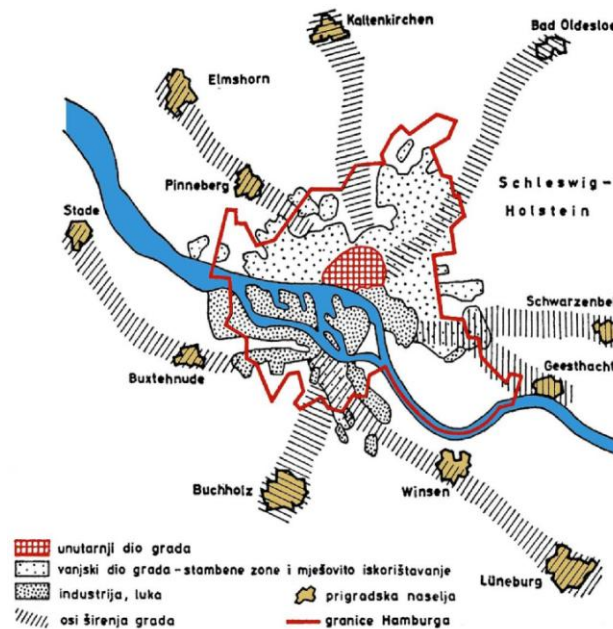

Prilikom provedbe plana unutar ovih kategorija prostornih cjelina primjenjuju se postupci koji se odnose na pojedinačne zahvate u prostoru:

1. rekonstrukcija građevina
2. sanacija građevina
3. dogradnja – nadogradnja građevina
4. interpolacija ili zamjena građevina
5. nova izgradnja

Metodologija izrade, standardizacija prikaza i sadržaja elaborata ovakvih planova u posljednja su dva desetljeća u nas uglavnom konsolidirane. Ta su iskustva, međutim, pokazala i neke slabosti: propisivanje planerskih normativa poništio je sve nijanse u razlikama i specifičnostima prostora, njihovim lokalnim obilježjima i osujetilo kreativni planerski postupak i „individualni“ pristup. Iako je Zakon *de jure* iznad Plana, on ga ne bi smio zamijenjivati, jer se time slabi uloga struke i dovodi u pitanje potreba planiranja.

5. Razvojne koncepcije

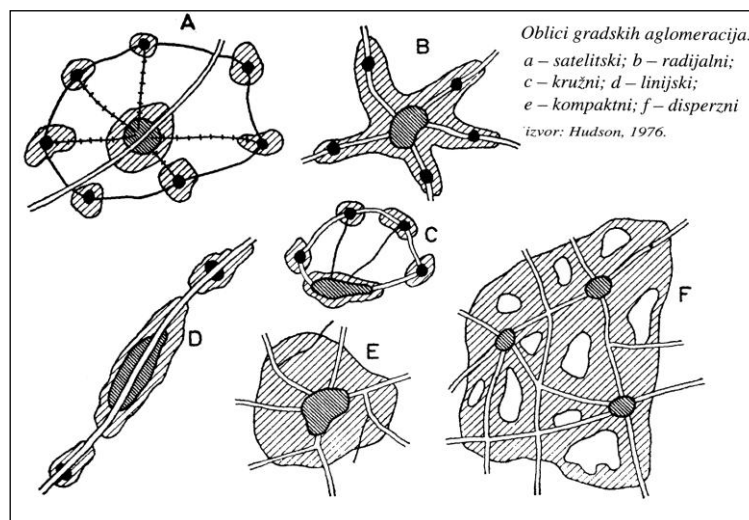
Plan razvoja Hamburga i njegove gradske regije
Izvor Fuchs 1977.

Planiranje gradskog prostora neminovno upućuje na potrebu shvaćanja uloge grada u širem prostornom ustroju gradske regije. Iako „unutarnji dio grada“ jest uvjetno zaokruženo područje izrazitije urbane fizionomije, funkcionalna ovisnost s kontaktnim područjem određuje smjerove njegova mogućeg prostornog razvoja.

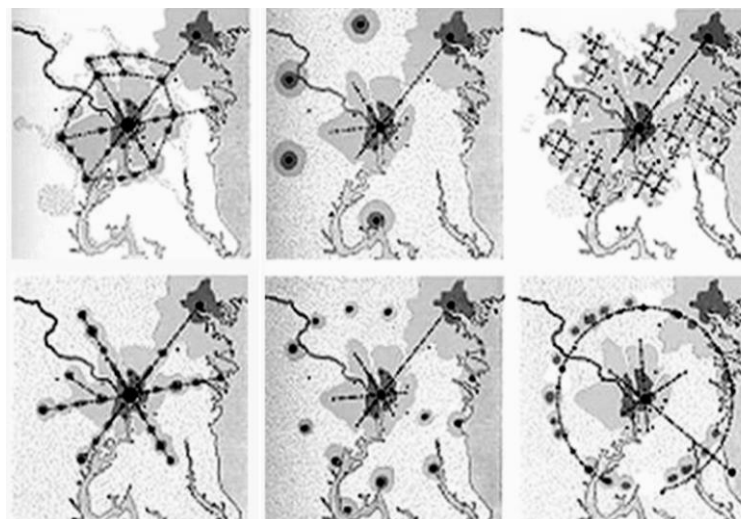
Utvrđivanje građevinskog područja za planski razvoj u domeni je planiranja cjelokupnoga administrativnog područja lokalne jedinice (*Grad* ili *Općina*), a ponegdje i šire, što ovisi o dosegu utjecaja. Plansko promišljanje, dakle, problem širenja grada mora sagledavati na preklopu regionalnoga i urbanističkoga planiranja.

29

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

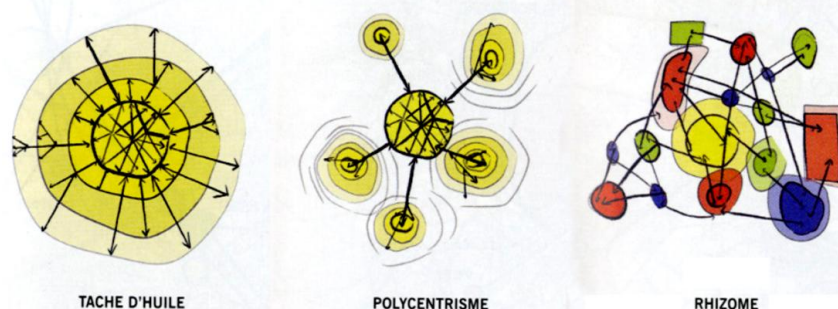

Prikaz oblika gradskih aglomeracija pokazuje različite značajke širenja i razvojnih tendencija.

Alternativni modeli prostornog razvoja jednog (dvojnoga) grada preispituju različite mogućnosti aglomeriranja.

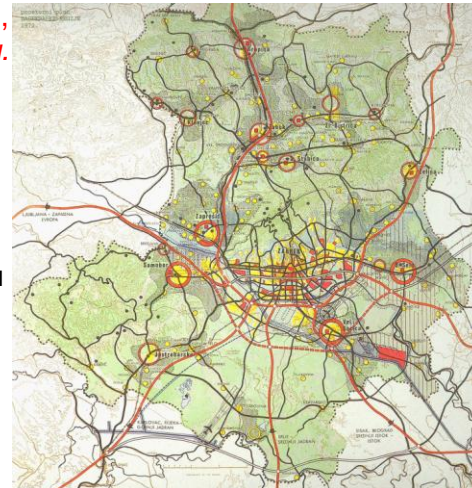
C. de Podzamparc, Strategija za Pariz (natječajni rad 2007.) – obrazloženje koncepta

Uz monocentrične ili policentrične sustave koji prostorni razvoj grada prate smjerom širenja „uljne mrlje“, ali ostaju usmjereni prema povijesnom centru, gradske se strategije danas sve više usmjeravaju prema lokalnim specifičnostima periferije, osnažujući veze svake sa svakom. Pritom do izražaja dolaze osobitosti pojedinih područja i raznovrsnost programa korištenja.

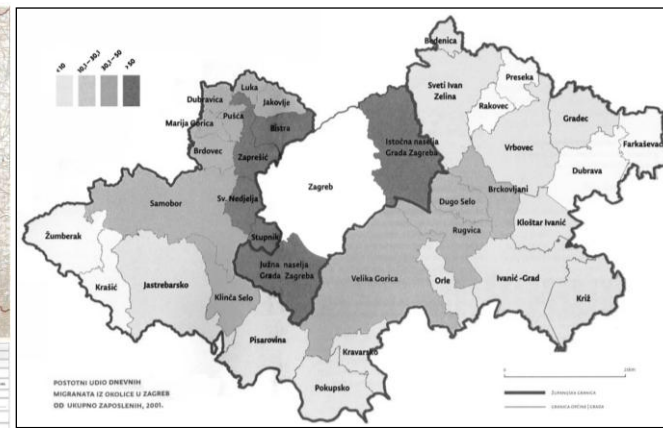
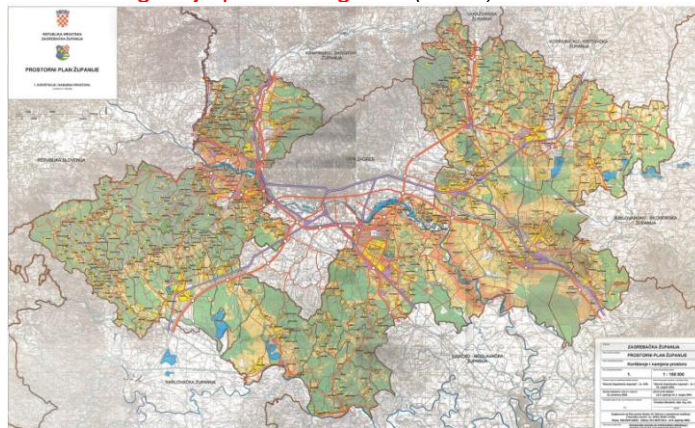
**PROSTORNI PLAN ZAGREBAČKE REGIJE, 1971. g.,
prethodio je izradi GUP-a grada Zagreba 1971. g.**

Rizom (u biologiji) - korijenski sustav razmnožavanja

Regionalni bi planovi prostor trebali promatrati kao funkcionalnu cjelinu. Sustav planiranja, međutim, u nas je danas ustrojen principom podjele prostora na administrativne jedinice. Prostorni plan Zagrebačke županije tako ima „veliku prazninu“ na mjestu gdje se nalazi Grad Zagreb. Ovakvo planiranje ne može iznjedrati optimalan razvojni plan jer ne sagledava sve međudnose na relaciji grad - njegovo prirodno okruženje.

Aktualni PROSTORNI PLAN ZAGREBAČKE ŽUPANIJE (lijevo)
Kartogram dnevnih migracija prema Zagrebu (desno)

MJERILO I STUPANJ PLANSKE RAZRADE

Naselje
u prostornom
planu županije
M 1:100 000
samo je locirano
i aproksimirano
CENTROIDOM

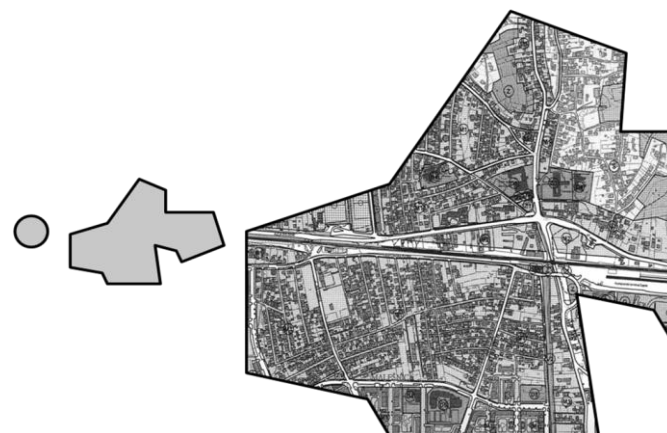
Naselje
u prostornom planu
općine ili grada
M 1:25 000
određeno je
**GRAĐEVNSKIM
PODRUČJEM**

Naselje
u GUP-u ili
UPU-u
M 1:5 000
raščlanjeno je
na zone različitih
namjena

Detaljnost planske razrade proizlazi iz razine planiranja, odnosno mogućnosti predodređivanja detaljnog programa korištenja i namjene površina. Kako se strateški prostorni planovi rade za duže razdoblje, prostorna su rješenja manje predvidljiva i zato više načelna.

Naselja se grafički prikazuju na ovakav način:

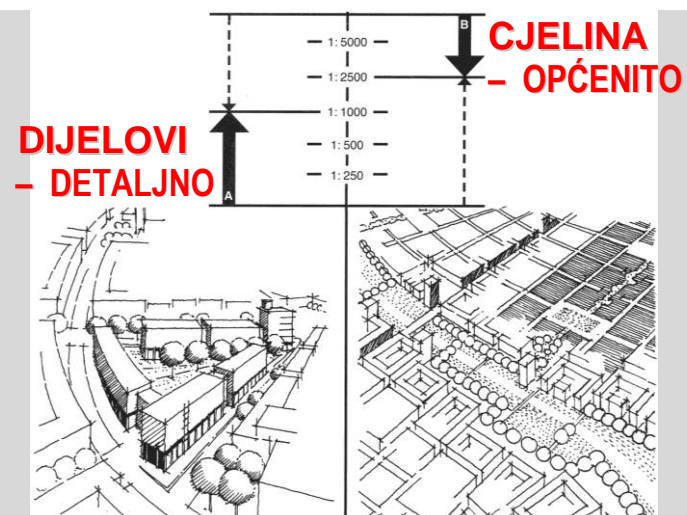
Usporede li se veličine ovih oznaka u stvarnim mjerilima planova, onda one izgledaju ovako:

Planske koncepcije razvojnih gradskih planova anticipiraju moguća detaljna rješenja, mada ih ne prikazuju u planu kao obvezujuća. Takav plan je prikazan dvodimenzionalno (plan zona), ali implicira trodimenzionalnu prostornu viziju.

Zadatak strateškog plana jest u određivanju relevantnih općih načela organizacije i prostornih odnosa.

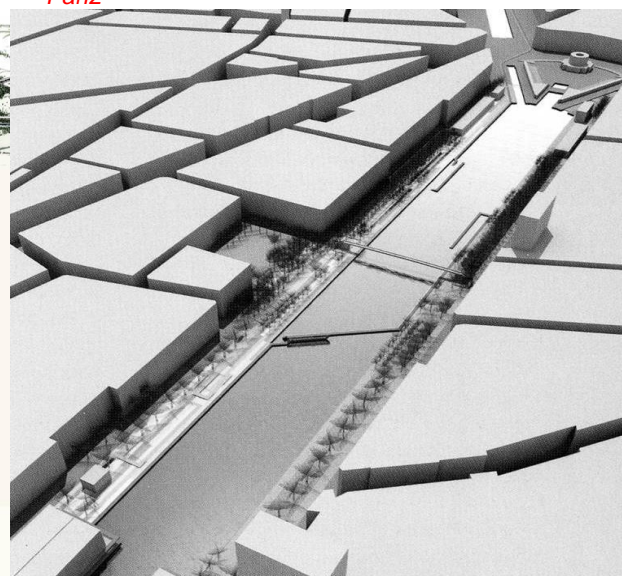
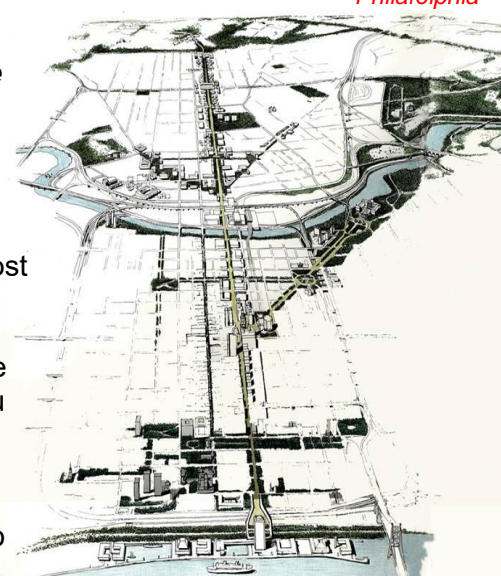
Zadatak je detaljnog planiranja u razradi tih zadanih načela, prema jednom predloženom prostornom rješenju.

izvor: D. Prinz, URBANIZAM Svezak I, Urbanističko planiranje

Svi dijelovi grada nisu jednako osjetljivi i ne traže jednaku brižnost u planerskom postupku.

Strateški plan grada mora valorizirati prostor i njegove fragmente, stupnjevati važnost pojedinih dijelova (princip selektivne važnosti) i tek se potom upuštati u određivanje većih ili manjih ograničenja u pogledu građenja i uređenja prostora. Vrijedniji gradski predjeli i važnije ulične sekvencije detektiraju se kao „zone i potezi urbaniteta“.

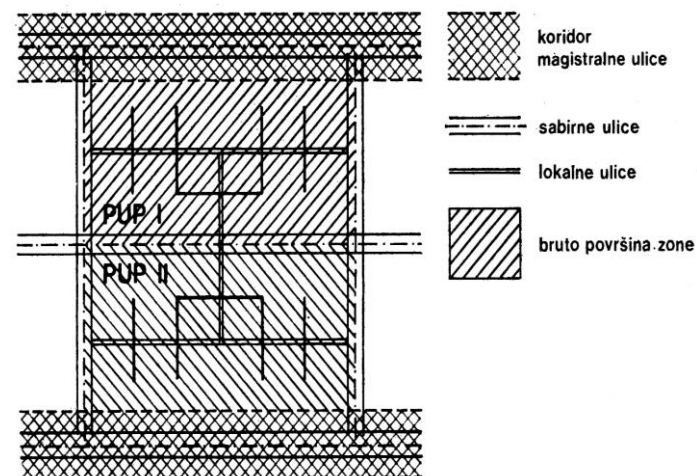

METODE ZONIRANJA

Zoniranje se u planovima namjene površina eksplicitno podrazumijeva i grafički predočava kao metoda određivanja pojedinačne ili skupa svih građevnih čestica za dominantnu namjenu (građevina koje će se na tom području graditi ili sadržaja za koji će se prostor uređivati). Kako se konture zona deriviraju iz vlasničke slike (katastarski prikaz), zonski planovi zapravo odražavaju regulacijski karakter plana: između javnoga i privatnoga - odnosno između komunikacijskih koridora i svih čestica koje se duž njega nižu, s njima pridruženim namjenama.

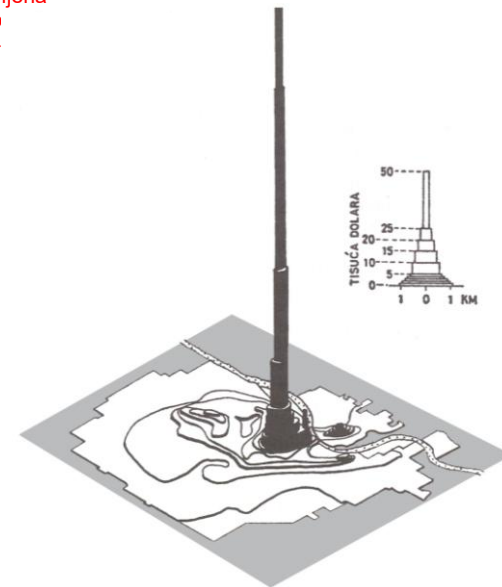
Različiti tipovi namjena samo su strukturirane izvedenice onih osnovnih, sublimiranih u ishodištima funkcionalnog planiranja - namjena proklamiranih Atenskom poveljom:

stanovanje, rad, slobodno vrijeme i promet.

Metode zoniranja podrazumijevaju približnu, ali svejedno egzaktnu raspodjelu gradske površine na pripadajuće dijelove, koje će zadovoljiti potrebe pri realizaciji – implementaciji ovih namjena. Osim kvalitativne raspodjele, zone je potrebno kvantificirati prema iskustvenim ili propisanim normativima, vodeći računa o kapacitetima prostora (broj stanovnika, broj zaposlenika, broj korisnika neke usluge), o standardu prostorne kvalitete (udaljenost od izvora buke ili onečišćenja), ali i o ekonomskoj vrijednosti prostora (gradska renta), što sve urbanističkom planiranju kao stručnoj disciplini nameće veliku društvenu i gospodarsku odgovornost.

Razgraničenje namjena
u planu namjene pri
Izvor: A. Marinović

Vrijednost gradskog zemljišta
grada Topeka u SAD-u

VERTIKALNO ZONIRANJE

Karakteristika je zone da se kao prostorna izvedenica prikazuje dvodimenzionalno, dok funkcionalni sustav velikoga grada podrazumijeva trodimenzionalnost. (*Moderni grad je ustrojen vertikalno.*) Suvremene urbanističke koncepcije često podrazumijevaju prostorno slojevita rješenja koja se ne mogu paušalno predodrediti zonom jedne namjene, pa bila ona i mješovita, a da se istovremeno ne utvrde parametri služnosti za podzemne ili nadzemne etaže. Planiranje se time pomiče u područje pravnih regulacija između dviju domena: privatnog vlasništva i pojedinačnog interesa s jedne strane te utvrđivanja javnog dobra, odnosno javnog interesa s druge.

32

Jesenko Horvat
MODERNI GRAD

SUVREMENE VIŠERAZINSKE REGULACIJE PROMETA

